

СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ

**ДЗЁНЬНІК
ПРЫВАТНАГА
ЧАЛАВЕКА**

1989-1998

Г А Л Е Р Э Я

Сэрыя «Бібліятэка Фрагмэнты» заснаваная ў 1998 годзе
Цэнтрам Эўрапейскага Супрацоўніцтва «ЭўроФорум»
і часопісам «Фрагмэнты»

У 1998 годзе рыхтуюцца да выдання:

Калекцыя «Галерэя Б»

Алесь Разанаў «Рэчаіснасць»
Міхась Баярын «Шалёны вертаградар»
Ігар Бабкоў «Менская Опэра»
Леанід Галубовіч «Зацемкі зь левай кішэні»

Калекцыя «Сучаснае мысленне»

Валянцін Акудовіч «Мяне няма. Роздумы на руінах чалавека»
Сяргей Дубавец «Казкі жыцця»
Юрась Барысевіч «Цела і тэкст»
Валерка Булгакаў «Мой Багунзэвіч»
Сяргей Санько «Па той бок чалавецтва:
Штудыі з кантрастыўнай і кагнітыўнай культуралёгіі»
Ігар Бабкоў «Вытлумачэнні руінаў»

Калекцыя «Беларуская эміграцыя»

Антон Адамовіч «Каханы горад»

Калекцыя «Сярэдняя Эўропа»

Чэслаў Мілаш «Скуты розум»

«ЭўроФорум» і часопіс «Фрагмэнты» выказвае падзяку IDEE (Варшава)
і асабіста Паўлу Казанэцкаму, дзякуючы якім выданне гэтай сэрыі
сталася магчымым

Сяргей Дубавец

**ДЗЁНЬНІК ПРЫВАТНАГА
ЧАЛАВЕКА**

1989–1998

Апавяданьні, імпрэсіі, эсэ

Менск
Б Г А К Ц
1998

УДК 882.6-8

Д79

ББК 84.(4Бел)+66.3(4Бел)

Дубавец С.

Д79 Дзёньнік прыватнага чалавека. 1989-1998.
Апавяданні, імпрэсіі, эсэ.— Менск: БГАКЦ, 1998.—
80 с.

ISBN 985-6012-46-5

„Дзёньнік прыватнага чалавека” — гэта запісы гадоў-
нага рэдактара адноўленай „Нашай Нівы”, зробленыя
на працягу апошніх дзесяці гадоў.

ISBN 985-6012-46-5

© «Эўрофорум», 1998
© Дубавец С., 1998
© Фядорчанка А., дызайн
вокладкі, 1998

ЗЬМЕСТ

„Шляхціц Завальня”	7
Гісторыя суб’екта	8
У цішыні ночы	9
Вытлумачэнне Дастаеўскага	13
Новая культурная сытуацыя	18
Дзядзька Міхась	19
Крыштафовіч	20
Ленка	21
Чалавек без галавы	23
Той, хто выйшаў з пустое фурманкі	26
Перад канцом сьвету	29
Кліч мора	30
Настальгія па Менску	37
ВКЛ	39
Бібліятэка	40
Энігма	43
Ідэя мёртвага дому	47
Мірольд Камінскі	51
Гібель Тытаніка	53
„Брудныя” тэмы	58
Пацярпелы ў суд не з’явіўся	59
Пэрсанажы й аўтары	62
Знакі прыпынку	64
Мастацтва ненароджаных	65
Сэзон паветраных шароў	67

Ецюды аб сьмерці	71
Краіна-восень	72
Забойца	73
Воўк	75
Неадказаныя пытаньні	76
Талент і тлен	78

„ШЛЯХЦІ ЗАВАЛЬНЯ”

Прадмова да чацьвертага выданьня

Кожнага разу, калі настае восень, калі доўгі кастрычніцкі дождж гоніць нас, нібы п’алае лісьце, зь лесу, з ракі й з суседзкіх двароў, калі шэры дзень так незаўважна перамяняецца ў вечар, што раз-пораз пазіраеш на гадзіннік, блытаючы „шэсьць” і „восем”, каб адразу ж забыцца на час і зірнуць зноў, — кожнага разу мы з шумам ляцім па гулкай лесвіцы да свайго паверху і, расчырванелыя, штурхаемся ў калідоры, скідаючы абутак, нешта выкрыкваем, сьмяемся й разьбігаемся па доме, па ўсіх пакоях, каб неўзабаве сабрацца да вечаровага стала, ля якога ўжо сядзіць наш сівавусы дзядуля, каб пасьля вячэры йсьці ў вялікі гасьцёвы пакой, дзе мы з нагамі залазім на старасьвецкую канапу, каб зараз жа стаіцца й слухаць, слухаць пад пошум дажджу за вакном доўгі-доўгі распавед пра іншы сьвет ды іншых людзей, дзе сьвет і людзі такія дзіўныя й такія падобныя да нас саміх, бо гэта наш дзядуля распавядае нам свае дзівосныя гісторыі, а мы, заварожаныя, не варушымся, хоць нам зусім ня хочацца спаць, бо трэба абавязкова дазнацца, чым скончыцца гэтае апавяданьне, якое ўжо заўтра мы будзем пераказваць адзін адному на розныя лады, але так будзе заўтра, а сёньня мы заўважаем, што дзядулевы гісторыі апошнім часам робяцца ўсё больш кароткія і ўсё часцей паўтараюцца, яны ўжо зусім не такія захапляльныя, як колісь, і ад гэтага нам лезуць у галаву ўсялякія недарэчныя думкі пра тое, што наш дзядуля зусім састарэў і не распавядзе нам ужо больш нічога — ён пазірае на нас сваімі сумнымі вачыма, у якіх стаяць сьлёзы, нібы вінаваціцца перад намі, бо штосьці зьмянілася — нават ня ў ім, і ня ў нашым вялікім пакоі, а ў цэлым сьвеце, альбо гэта мы ўжо вырасьлі з гэтага сьвету, бо раней заўсёды, калі гадзіннік паказваў дзесяць, дзядуля казаў нам: „Пара спаць!” — а сёньня ўжо даўно за дзесяць, а ён ня кажа нічога. Ён маўчыць...

ГІСТОРЫЯ СУБ'ЕКТА

Гісторыя Беларусі — гэта гісторыя аб'екта ці суб'екта? Кананічны, але няўдалы тэрмін уводзіць нас у зман, падмяняе паняцці. Гісторыя аб'екта-Беларусі — гэта гісторыя *мяне*, убачаная й зразуметая некім іншым. Гісторыя суб'екта-Беларусі — гэта *мая* гісторыя, убачаная й зразуметая мною. Каго і чыя?.. Тэрмін адказвае аднолькава — Беларусі. Між тым, розніца зусім прынцыповая: ці гэта *маё* (Беларусі) бачаньне сьвету ў гістарычнай пэрспэктыве, ці гэта *мяне* (Беларусі) *нечае* бачаньне ў гістарычнай пэрспэктыве. У другім выпадку сама пэрспэктыва перакройваецца ва ўгоду таму *некаму*. І тады Беларусь ужо не Беларусь, а „исконно” чыесьці землі: „северо-западный край” ці „kresy wschodnie”, а гісторыя яе — толькі прыдатак да расейскай ці польскай гісторыі. Зразумела, што ўсялякае суб'ектнае выяўленьне Беларусі ў гісторыі ў такіх „гісторыях” замоўчваецца. А мы, беларусы, на такіх „гісторыях” выхаваныя, уласнай гісторыі ня ведаем. Зразумеўшы гэта, пачнем раз за разам згадваць уласную *гісторыю суб'екта*...

У ЦІШЫНІ НОЧЫ

Позна ўначы не хадзеце па вуліцы! Там гуляе грубая сіла й гаспадарыць гвалт. Іх законы незразумелыя, а ўчынкi заўжды нечаканыя. Іх вочы тояць прыцягальны жаж, падобны да вусыцішы бяздоннага чорнага неба, а боязь сустрэцца зь імі вабіць нібы магнэс!

І таму я выходжу на вуліцу позна ўначы.

Мне здавалася, што я добра ведаю гэты горад, кожны будынак, кожную шыльду па-над вакном. Але цяпер усё выглядае інакш. І ў гэтай нязнанасці я адчуваю злавесны сэнс.

Вулічны страх спакваля падпаўзае да самага сэрца. Спачатку вас ахінае змрок, пасля вы заўважаеце, што на вуліцы пуста. Але гэта падманлівая пустата, яна ўся працятая напружаным чаканьнем, якое даводзіць да панікі, да істэрыі!

Я іду па вуліцы Вежы — паміж скрывуленых камяніц, што затаіліся ў цемры — да вежы. Недзе тут хаваецца грубая сіла. У цішы я чую кожны рып маіх чаравікаў. Больш няма ані гуку на гэтым шляху між зачыненых дзвярэй і вакон. Толькі ў дварох чуваць пранізлівыя каціныя віскі — так падобныя да няўцешнага дзіцячага плачу. І гэта зусім невыносна — дзіціныя крыкі ў пустым горадзе, які сьпіць.

Я насыцярожваюся, я думаю: вось, зараз выйдуць яны і толькі зірнуць на мяне — я адразу страчу і голас, і рух. Я здранцьеваю ўвесь і, вядома, нічога ня здолею сказаць у адказ. Мне прасьцей было б напісаць. Але ж яны не чытаюць нічога й ніколі. Яны паводзяць сябе так, быццам усё тут належыць ім. Магчыма, мне трэба неяк абвергнуць іхную нахрапістую пэўнасьць. Але як? Хай бы яны адразу пачыналі біцца, — я б паказаў ім, на што я здатны. Хай бы нават загінуў. Але сам распачаць не змагу. І крычаць ім якіясь абразы — так невыносна!

Сонная вуліца бліжэй да вежы робіцца ўсё больш напружанаю — усё, што тут ёсьць, усё творыць гэты псыхоз: самотныя ліхтары адкідаюць марнае сьветліва, рэдкі дождж блішчыць на каменні дзікага бруку, крывыя муры ўсьміхаюцца ці рагочуць ці крычаць чорнымі бяззубымі ратамі сваіх выгбаў, нібы квазімоды, — іхны жаж памнажае іхная старажыт-

насьць. Вусьціш вечнага гораду зноў нагадвае мне сказ пра пачвару, што колісь хавалася ў сутарэньнях пад вежай.

Пачвара забівала людзей паглядам. І пагляд яе быў падобны да бездані чорнага неба — прыцягальны й сьмяротны. Шмат людзей загінула ад яе забойчых вачэй. Але аднойчы людзі паслалі ў сутарэньні злачынцу-сьмяротніка. Ён марудна ішоў цёмным каменным праходам. І калі пачвара выскачыла з-за павароткі, каб забіць яго сваім жahlівым паглядам, ён павярнуўся да яе сьпінаю. А на сьпіне ў яго было прымацаванае люстэрка. Пачвара сустрэлася вачыма сама з сабою. Жудасны лямант разарваў цішыню ночы. І ўсё скончылася...

Ад успаміну мяне працяла халодным потам. І тут у першым паверсе аднае з камяніц я ўбачыў асьветленае вакно. Лішне казаць, як я гідзіўся самога сябе, калі памкнуўся быў зазірнуць усярэдзіну.

Зараз, — думаў я, — варта мне толькі наблізіцца, як яны адчуюць і, апрануўшы свае мілітарныя фрэнчы, свае недарэчныя капелюхі, свае пухавікі, — выйдучь на вуліцу ў гэтую пустату, пад гэты дождж. І размашыстым крокам рушаць у цемру...

Мне стала халодна. Я зусім прамок. Я адчуў гэта толькі цяпер, калі скончыўся дождж.

Магчыма, я прыйшоў сюды, каб зразумець сваю бездапаможнасьць? Але я ведаю, што ад разуменьня ня стане лягчэй. Ня сёньня дык заўтра яны наваляцца на мяне. Яны сядучь мне на галаву. Яны будуць кпіць зь мяне й абплёўваць усё, што маё. Не, яны не палезуць у бойку. У бойцы перамагае дужэйшы. А такія перавяліся ў нашым горадзе. Прыцягальны жах касьмічнае бездані перабраўся цяпер у вочы нікчэмнасьцяў і дробных паскуднікаў.

Недзе ў іншых умовах я сказаў бы, што я — дасьледнік, які хоча зразумець свой страх. Але гэта ў іншых умовах, дзе мы заўсёды ўсё можам патлумачыць і зьімправізаваць сабе апраўданьне. І тыя, хто ў іншых умовах скідае зь сябе аблічча начнога маньяка, — гатовыя выслухаць і зразумець нас і паверыць нам.

Божа, куды ўсё тое дзяецца на пустэльнай начной вуліцы! Мая пэўнасьць і іхнае разуменьне...

Я падкраўся да асьветленага вакна і, прыпаўшы да мокрай сьцяны будынка, асьцярожна зазірнуў туды.

За шыбамі безь фіранак я ўбачыў дваіх. Маладая жанчына з татарскім тварам, седзячы на ложку, цыравала шкар-

пэтку. А лысаваты мужчына абапёрся задам на край стала і, гледзячы перад сабой, жаваў пустым ротам, пэўна, пасьяля вячэры. „Дзібілы, — сказаў ён нязлосна й прыўзнята, — я іх ненавіжу!“ „Самец“, — падумалася мне. На ім былі чырвоныя спартовыя нагавіцы й такая ж пажарная саколка. Пульхны твар пакрывала шчаццё, а на тлустым чале адбівалася святло незацэненай лямпы. Я ўслухаўся ў іхнюю гаману.

— Ты панімаеш, адна мыша папалася сразу, — казаў мужчына. — Я толькі паставіў. Мышалоўка перабіла ёй морду, блін... Сразу. Бац і ўсё!.. А кілбасы няма. Ты панімаеш? Я дажа сам ні знаю. Яна не пасьпела б сажраць!.. Дзібілка.

Гаворачы, ён распаляўся ў нейкім нянавістым захапленні.

— Не-е, я ім больш кілбасы ня дам! Ідзіоты. Я іх нагамі душыць буду. Так хоць выкінуў і ўсё, блін. А тут яшчэ выкалупывай з мышалоўкі ейныя мазгі.

— Пачакай, — сказала жанчына. — Можа гэтую ўбіла сразу, а пакуль тое, прыхадзіла другая ды зьела.

Нейкі час у іхнай размове цягнецца пярэрва.

— У мёртвай сажрала! Дзібілы, я іх ненавіжу! — крыва ўсьміхаецца мужчына, гледзячы проста на мяне.

Мабыць, на якуюсь хвіліну я скамянеў. Аж пакуль не адчуў за сьпінаю нечае частае дыханьне. Патроены вулічны жах скалануў мяне. Я рэзка азірнуўся. Твар у твар зь вясёлай нянавісьцю ў шкляных вачох на мяне пазіраў чалавек.

— Ты што, блін! — кажа ён гучна і ўладарна. І я адчуваю, як кожнае гэтае слова сыцірае ў нішто маю існасьць.

Што я магу адказаць яму?! Магчыма, я мушу адразу ўдарыць яго па твары ці крыкнуць яму ў вочы штосьці яшчэ больш зьнішчальнае. І я магу! Я магу зрабіць гэта, сыцяўшы ў кулак сваю знэрваванасьць, перасіліўшы свой страх.

Другое выйсьце — ўцякаць. І дзеля яго я таксама мушу перасіліць сябе. Дзьве перасілы змагаюцца ўва мне ў сваёй агіднасьці — і ніводная ня можа перамагчы.

Гэты чалавек — той, у чырвоных нагавіцах. Ён глядзіць на мяне непрыступна й абьякава — бяз думкі ці пачуцьця ўвачу.

Хутчэй за ўсё я выглядаю перад ім вінавата й спалохана, недзе ў глыбіні сэрца разумеючы, што гэтым толькі распальваю ягоную нянавісьць. О, як мне хочацца быць абьякавым — дэманстратыўна больш абьякавым за яго, перамагчы яго ў абьякавасьці! Але я не магу. Я засынаю.

Сон цягнецца сэкунду, ня болей. На сэкунду я бачу вялізны, запоўнены людзьмі стадыён. Я стаю пасярод стадыёну перад мікрафонам, я мушу нешта казаць, але язык ня слухаецца мяне. І калі неверагоднымі намаганьнямі ўсё ж раззяўляю рот — раздаецца бляньне, жывёльны рык.

Афэкт такі моцны, што я адразу прачынаюся. І нейкі час не магу паварушыць ні нагой, ні рукой. Я нібы адляжаў сваю існасьць. У мяне зьмярцьвелае сэрца.

Гэты стан падобны да стану зомбі. Ці — да імітацыі сьмерці ў якіх-небудзь мятлікаў, калі яны заўважылі драпежніка.

— Ты што, блін! — паўтарае мужчына сваімі мокрымі губамі.

Цяпер мне трэба зрабіць самае галоўнае, дзеля чаго я йшоў сюды й так мучыў сябе. Божа! Хай гэта будзе астатні гвалт, які я зраблю над сабою! І я рэзка адварочваюся, падставіўшы яму сваю сьпіну.

Усё, што мне застаецца, — глядзець у люстраную вітрыну нейкае крамы насупраць. А там...

Гэта самае неверагоднае й жахлівае, што я толькі бачыў у жыцьці. У вялікім люстры вітрыны паміж нейкіх капелюшоў і стужак я бачыў — самое ўбоства, самую нікчэмнасьць, стакроць зацёртае й зьнішчанае жывёльным страхам чалавека „я”. І гэтае „я”, гэтае нішто было мною!

Я нічога не магу зрабіць. Я не магу зьмяніць гэтае адлюстраваньне, якое забівае мяне напавал. Я, здаецца, толькі крычу, лямантую на ўсю вуліцу ад распачы й нязбыўнага расчараваньня. Мяне, здаецца, трасе й курчыць, пакуль я зусім ня страчаю прытомнасьць.

Мужчына ў чырвоных нагавіцах пералякаўся. Ніжняя няголеная сківіца, адваліўшыся, так і засталася вісець. Але ў круглых вачох не было ані ценю думкі. Нарэшце ён сыцэпавуў плячыма, сказаў сваё „дзібіл, ненавіжу” і пайшоў у дом.

ВЫТЛУМАЧЭНЬНЕ ДАСТАЕЎСКАГА

Фёдар Дастаеўскі з паходжаньня беларус. Але прыўлашчыць знакамітасьць альбо прыўлашчыцца да яе — яшчэ ня значыць адбыцца. Тым больш, што некалькі цытатаў пра беларускі народ і літоўскую дрыгву, а таксама кнігі Літоўскае мэтрыкі з агульнымі продкамі — ягонымі й нашымі ад 16-га стагодзьдзя — ніяк не высьвятляюць, якім чынам памяць роду й памяць генаў адбілася ў ягоных творах.

Мы маглі б задаволіцца прастай канстатацыяй беларускага паходжаньня чужога генія толькі ў тым разе, калі б за апошнія 150 гадоў самі адарваліся ад гэтага „паходжаньня”, пайшлі. Цяпер жа — вось становічы бок нашага адмоўнага становішча — у нас ёсьць магчымасьць зразумець Дастаеўскага лепш, чым тады, калі б мы ўжо адказалі на сваё нацыянальнае пытаньне.

І першае тут агульнае — мова. Мова, якой няма, але...

Пры ўсёй незвычайнасьці стылю Дастаеўскі даволі лёгка перакладаецца на беларускую мову. Некалі я нават выпісваў зь яго беларускія, як мне здавалася, словы: *кутья; лядащий; цугундер; я скитался за казармами, смотрел, отсчитывая их, на пали крепкого острожного тына...* У яго амаль няма дзееспрыметнікаў. Пішу „амаль” не таму, што падлічваў. Проста не заўважаў чытаючы.

Магчыма, стыль Дастаеўскага таму й здаецца незвычайным, што лёгка перакладаецца на беларускую мову?..

Між тым, беларускай мовы Дастаеўскі ня ведаў. Вось адно толькі сьведчаньне: **образить** — *слово народное, дать образ, восстановить в человеке образ человеческий.*

Другая агульнасьць. Як гэта ні дзівіць, а генэтычнае паходжаньне Дастаеўскага выявілася ў ягоных развагах пра нацыянальнае. Якраз тут, на маю думку, ён найлепш ідэнтыфікуецца з сучасным беларусам. Дакладней, беларус ідэнтыфікуецца зь ім. А дзівіць таму, што сам Дастаеўскі дзясяткі разоў называў сябе рускім, вялікарускім патрыётам, мацёрым славянафілам. Ды ці ня гэткі й наш сучасны беларус? Той, *пашпартны* беларус, які без ваганьняў называе сябе рускім?

У справе Расеі й рускасьці рацыянальны этык Дастаеўскі ператвараецца ў ірацыянальнага маралізатара.

Но, однако, в чем выгода России? Выгода России именно, **коли надо** (Падкрэсьлена мною. — С.Д.), пойти даже и на явную невыгоду, на явную жертву, лишь бы не нарушить справедливости. Не может Россия изменить великой идее, заветчанной ей рядом веков и которой следовала она до сих пор неуклонно. (Зьвярніце ўвагу на гэты „гістарызм“, мы яшчэ вернемся да яго). Эта идея есть, между прочим, и воссоединение славян; но воссоединение это — не захват и не насилие, а ради всеслужения человечеству (лёгіка „жалезная“). Да и когда, часто ли Россия действовала в политике из прямой своей выгоды? Не служила ли она, напротив, в продолжение всей петербургской своей истории всего чаще чужим интересам с бескорыстием, которое могло бы удивить Европу, если бы та могла глядеть ясно, а не глядела бы, напротив, на нас всегда недоверчиво, подозрительно и ненавистно. Да бескорыстие в Европе и вообще никто и ни в чем не поверит, не только русскому бескорыстию, — поверят скорее плутовству и глупости. Но нам нечего бояться их приговоров: в этом самоотверженном бескорыстии России — вся ее сила, так сказать, вся ее личность и все будущее русского назначения. Жаль только, что сила эта иногда довольно-таки ошибочно направлялась.

Апошні сказ у гэтай цытаце — прабліск *ratio*, магчыма, выпадковы. Дастаеўскі, канкрэтны й ягкіны ў прыватнасьцях, пераходзячы да рэчаў агульных — Расеі, Эўропы, чалавечтва, зусім ня часта завяршае свае працяглыя эмацыйныя сэнтэнцыі гэтакім цвярозым сумневам. Часьцей наадварот.

Повторяю: судите русский народ не по тем мерзостям, которые он так часто делает, а по тем великим и святым вещам, по которым он и в самой мерзости своей постоянно воздыхает... Нет, судите наш народ не по тому, чем он есть, а по тому, чем желал бы стать.

Нібы самі *emotio* й *ratio* — процілеглыя два Дастаеўскія: той, які зьяўляецца аўтарам працытаваных радкоў, і той, які аналізуе судовыя працэсы й ніколі ня стане аспрэчваць ісьціну пра тое, напрыклад, што няведаньне законаў не пазбаўляе ад адказнасьці. Такім чынам, Дастаеўскі мае дзьве акрэсьленыя й часта процілеглыя праўды — для Расеі й для асобна ўзятага канкрэтнага чалавека.

Напэўна, гэта й ёсьць той самы парадокс Дастаеўскага, які ажыўляе, адухоўлівае творчасць пісьменьніка.

Славянафільства Дастаеўскага нельга атаясамліваць з славянафільствам сучасных расейскіх патрыётаў. У двух гэтых славянафільстваў розныя прычыны й тлумачэньне.

Рэч у тым, што калі Дастаеўскі-практык абапіраецца на канкрэтныя сытуацыі, на ўласны досвед, а нават і на законы крыміналістыкі, дык Дастаеўскі-ідэоляг — на грамадзкі настрой, на ідэю, на інтарэсы афіцыйнае ўлады.

Вывіду горячага патрыятычнага настроенія народа... ввиду пламенной и благоговейной веры народа в своего царя...

У сучасных расейскіх славянафілаў няма *ratio* на іншую тэму, як у Дастаеўскага. Да таго ж яны не ўяўляюць сабой чыстага афіцыезу, яны хутчэй апазыцыя.

Другая прычына ірацыянальнасці славянафільства Дастаеўскага ў тым, што ён даволі прыблізна й несамастойна (апасродкавана) ведае расейскую гісторыю. Гэта той самы згаданы вышэй „гістарызм”. *У нас одно изучение России сколько времени возьмет, потому что у нас лишь редчайший человек знает нашу Россию. Да науковае канкрэтыкі Дастаеўскі-ідэоляг ставіцца крыху пагардліва, як, відаць, і кожны афіцыезны ідэоляг: Но что же такое эта „Славянская идея в высшем смысле ее”? Всем стало ясно, что это такое: это, прежде всего, то есть **прежде всяких толкований исторических** (Падкрэслена мною. — С.Д.), политических и проч., — есть жертва, потребность жертвы даже собою за братьев, и чувство добровольного долга сильнейшему из славянских племен заступиться за слабого... і г.д.*

Ён абапіраецца на патас і веліч гістарычнае інтэрпрэтацыі, на аўтарытэт гісторыкаў (хоць бы й Карамзіна), а не на гістарычныя факты, хоць бы й вычитаныя ў тых самых гісторыкаў. Словам, ягоны падыход тут чыста эмацыйны, процілеглы таму, зноў жа, якім ён даследуе, напрыклад, крымінальныя сытуацыі, дзяржаўную сыстэму выхавання, паводзіны людзей, што вядомыя яму непасрэдна.

І больш за тое. Дастаеўскі ірацыянальны ў нацыянальнай праблематыцы ўвогуле (а яна, дарэчы, і ёсьць у яго толькі ўвогуле, нават калі ён канкрэтна гаворыць пра Расею й рускасьць). Ірацыяналізм — гэта ягонае слабое месца, зыб. І колькі ні мауе ён гэтае месца жалезабэтонным патасам, яно зас-

таецца хісткім, бяздоказным, пры ўсёй прэтэнзіі аўтара на аксіяматычнасць (*Мы, русские... любим наши святыни, но потому лишь, что они в самом деле святы*). Магчыма, што тут, у гэтай хісткасці й адбываецца *генэтычная нестабільнасць* вялікарускага ідэолага Дастаеўскага. А паколькі ўсё нацыянальнае прыцягвае яго нібы магнэсам (гэты парадокс уласцівы і сучаснаму *нашпартнаму* беларусу, — дзёве крайнасці сыходзяцца ў ім: нацыянальная індывідуальнасць і патрэба нацыянальнае ідэнтыфікацыі), яно — хісткае — уносіць раскол у маналіт ягоных практычных экзистэнцыяльных распрацовак. Гэта той самы парадокс Дастаеўскага, але ўбачаны з іншага боку. У гэтым вось сутыкненні, на гэтым зломе Дастаеўскі й размяшчае сваіх герояў.

Схематычна ўсё гэта можа выглядаць так. Калі цалкам вылучыць з ягоных твораў нацыянальную праблематыку, — застануцца ўрыўкі лягічных сытуацый Ж.-П. Сартра, пазбаўленыя ў нашым выпадку фэнамэнальнасці і, вядома ж, — *тайны Дастаеўскага*, ягонай, скажам так, містычнасці (а насамрэч — ужо згаданага тут парадоксу).

Калі гэтыя ўрыўкі, гэтую лёгіку спалучыць з рацыянальнай (вызначанай, *адказанай*, завершанай) нацыянальнай праблематыкай, — атрымаецца, можа быць, маналітны Л. Талстой.

Калі тыя вылучаныя эмацыйныя нацыянальныя фрагменты разглядаць асобна — атрымаем містыфікаваны патас „Дзеньнік пісьменьніка”.

I — нарэшце — калі спалучыць ірацыянальную этыку нацыянальнага з ірацыянальнай этыкай сытуацый, — атрымаецца ці не сацыялістычны рэалізм *зайтрашняга дня*.

Гэтак у творчасці. Гэтак і ў творцу.

Ratio — сам Дастаеўскі, яго асоба, ягоная сутнасць як чалавека. Няпэўныя гены далі яму вострае (магчыма, што й падсвядомае) зацікаўленне нацыянальнай праблематыкай. Усё гэта *суб’ект* Дастаеўскага. А Расея сталася *аб’ектам* згаданага зацікаўлення.

Але трэба рабіць высновы.

Эмоцыям Дастаеўскага ня варта давяраць безаглядна, тым больш нельга рабіць з іх догму, пэўныя максымы (як гэта сталася, напрыклад, з вядомай слязой дзіцяці).

О, *я не идеалист*, — піша Дастаеўскі ў адным месцы, а праз паўсотні старонак: *Я неисправимый идеалист*. І тут няма супярэчнасці. Ва ўсім малым, канкрэтным і практычным

Дастаеўскі, безумоўна, не ідэаліст. Ён тут амаль прагматык. Ва ўсім жа вялікім, абстрактным і беспрадметным ён, няма сумневу, ідэаліст. Амаль містык.

Варта давяраць *ratio* Дастаеўскага. У развагах пра нацыю, грамадства, дзяржаву яно сустракаецца нячаста і ўсё ж сустракаецца. Як, напрыклад, гэтая вось актуальная выснова:

... калі ў краіне валоданьне зямлёю **сур'эзнае**, тады і ўсё ў гэтай краіне будзе сур'эзнае, ва ўсіх адносінах, і ў самым вялікім і ў малым. Дбаюць, напрыклад, у нас пра асьвету, пра народныя школы, а я вось веру толькі ў тое, што школы тады толькі прымуцца ў нас сур'эзна і грунтоўна, калі землеўладаньне ды землекарыстаньне наша арганізуецца ў нас сур'эзна і грунтоўна, і што хутчэй не ад школы атрымаецца добрае земляробства, а наадварот, ад добрага толькі земляробства... атрымаецца добрая школа, але ніяк не раней. Паралельна з гэтым прыкладам і ўсё: і парадкі, і законы, і маральнасьць, і нават сам розум нацыяў, і ўсё, нарэшце, усялякае слушнае йснаваньне нацыянальнага арганізму арганізуецца толькі тады, калі ў краіне ўсталюецца трывалае землеўладаньне. Тое самае можна сказаць і пра характар землеўладаньня: будзе характар арыстакратычны, будзе дэмакратычны, але які характар землеўладаньня, такі і ўвесь характар нацыі.

Цікава, які характар у сучасных беларусаў — зь іхнімі спусьцельмі вёскамі, заняпалымі калгасамі, сьвінакомплексамі, мэліярацыяй, радыяцыяй?.. І калі б Дастаеўскі ўсьвядоміў сябе беларусам, ці ж мог бы ён гэтак жа ўзьнёсла сказаць: я беларус, як казаў ён: я рускі. Мусіць, ня змог бы. Таму б і не ўсьвядоміў...

Але скончу я яшчэ адным тлумачэньнем Дастаеўскага. Ён піша як беларус (хай сабе проста як нярускі, хай сабе нават толькі на ўзроўні згаданае генэтычнае нестабільнасьці) пра Расею й рускасьць — увогуле. Айчына й патрыятызм існуюць для яго ў адцягнена-адзінкавым варыянце. Значыцца, ягоныя развагі пра айчыну й патрыятызм я магу разглядаць як развагі пра Беларусь і беларускі патрыятызм (у гэтым выпадку хутчэй — нацыяналізм). І калі гэта пазытыўныя развагі, пазбаўленыя дэструктыўнае містыкі, — тады й мы ў нашых пошуках і блуканьнях можам разглядаць досьвед Дастаеўскага як свой. А гэты досьвед важнейшы, чым тое нават, што Фёдар Дастаеўскі з паходжаньня беларус.

НОВАЯ КУЛЬТУРНАЯ СЫТУАЦЫЯ

... Тое, што адбылося й што адбываецца сёння, мысліцца як Новая Культурная Сытуацыя. Гэта той краявід, які пачынаецца за вокнамі нашага цягніка. Мы яшчэ ня ўбачылі яго як краявід, бо нашу ўвагу прыцягвае мільгаценне нязвыклых будынкаў і дрэваў, якія так раптоўна зьяўляюцца й знікаюць за шыбаю. Нечаканыя кошты, парадкі, дзіўныя міждзяржаўныя пагадненні, адстаўкі, рэйтынгі, абяцанне вайны... Мы глядзім на ўсе вочы, і новы пейзаж выглядае спантанна й хаатычна. Але там, за будынкамі й дрэвамі, за плякатамі й помнікамі, за ўсім гэтым стракаценнем хто захоча, ужо можа ўбачыць павольную лінію далягляду, пагоркі, над якімі ўстае сонца. Гэта Новая Культурная Сытуацыя, у якую заяжджае наш шумлівы цягнік. Мы мусім прыняць яе, а яна нас. Побач у вагоне нехта натужліва крычыць пра патрэбу адраджэння, а нехта — пра дарэмна пражытае жыццё, нехта — пра апатыю масаў. Тут адныя клічуць да змагання з другімі, а трэція дбаюць пра выгоднае месца ў новай гіерархіі багатых і бедных... Але ўсё гэта — чмурныя настроі напрыканцы доўгага падарожжа. Неўзабаве цягнік спыніцца, і кожны пойдзе ў свой бок. Хто да вакзальнае пачакальні, хто ў мільгаценне адставак і рэйтынгаў, а хто — да павольных пагоркаў, над якімі ўстае сонца...

ДЗЯДЗЬКА МІХАСЬ

Чалавек заўсёды адзін. Калі ён гуртуецца ў суполкі, ён ужо ня сам па сабе чалавек. У статку ходзяць толькі маткі й дзеці. Але дзік ці зубар заўсёды адзін. Аднак, калі забіваюць адзінца, сканчаецца й ягонае племя.

Так казаў дзядзька Міхась.

Пятнаццаць гадоў таму ў лесе каля Доўскай шашы працавала падпольная беларуская школа. Мы даяжджалі сюды аўтобусам, а потым ішлі празь лес па адным. Была позняя восень, і падаў першы сьняжок. Мы йшлі не па сьцежках, а проста па жухлым імху, каб не пакідаць слядоў. Каля вогнішча на паляне нас чакаў настаўнік дзядзька Міхась. Ён заўсёды быў у гімнасьцёрцы й заношаным курцяку. Ніхто ня ведаў, адкуль ён узяўся, і не пытаўся пра гэта.

— Мова свая, калі ты сам свой, — казаў дзядзька Міхась. — Каб адчуваць мову, трэба адчуваць сваю кроў.

Адчуваньне прыходзіла хутка. Мы былі вучаньня па-расейску і таму цяпер паўтаралі, як малітву: адзін цень, адзін боль, адзін сабака. Гэта было выпрабаваньне мужчынскага роду.

Дзядзька Міхась загінуў першы. Нехта навёў на школу гэбістаў, і міліцыя зрабіла аблаву. А дзядзька Міхась меў паляўнічую стрэльбу. Яны абступілі яго, і ён, не прамовіўшы ані слова, стрэліў у неба. Гэтага было дастаткова, каб нехта стрэліў у яго. З таго дня перастала йснаваць наша лясная школа.

— „Адзін” гучыць так толькі па-беларуску, — казаў дзядзька Міхась. — Як першы званок ці як куля аб шкло — „дзін-н-н”...

КРЫШТАФОВІЧ

Шарай гадзінаю Крыштафовіч выходзіць зь вёскі, каб распаліць ля чыгуначных тораў вялізнае вогнішча. Ён глядзіць, як полымя ўзносіць да неба белы дым, высокія зоркі і „агні партавыя Лібавы”... Міма цугам лятуць цягнікі, і ў запаленых вокнах журботныя дбмы пазіраюць Крыштафовічу ў вочы, шукаючы там водсвят свайго страчанага жадання.

— Гэй, Крыштафовіч, нашто паліш ты вогнішча каля чыгункі?

— Глядзець на цягнікі й глядзець на вагонь — адно тое самае. Ісьці побач з чыгункай — пачувацца самім сабою. Твае крокі — твой рух. А калі ты сеў у цягнік, паімчаў у далёкі горад, гэта будзе ня твой рух, бо ты сядзіш і застаеся на месцы. Толькі час няспынна ідзе... У цягнікох згараюць чалавечыя жыцці.

ЛЕНКА

Зь Ленкай Міхневіч мы вучыліся ў адной клясе 50-й менскай школы з матэматычным ухілам. Мы ніколі не сядзелі за адной партай, ніколі не хадзілі разам. Хоць жылі ў дамох, якія й цяпер стаяць адзін насупраць аднаго і паміж якімі — плошча Перамогі, якую тады называлі Круглай. Вы павінны ведаць дом з цырульняй. У ім і жыла Ленка.

Ленка была маім патаемным, зусім яшчэ дзіцячым каханьнем. Русыявая дзяўчына з грубаватымі, як на маё цяперашняе ўяўленьне, рысамі твару, вельмі жаночкая для свайго тадышняга веку. Аднойчы я нават трапіў да яе дадому на дзень нараджэння. У вялікім пакоі за круглым сталом сабралася шмат дзяцей, а на стале былі толькі заварныя пірожны. Памятаю, я моцна саромеўся свайго пачуцця, бо Ленка сярод нас, аднагодкаў, выглядала вельмі дарослай.

Праз шмат гадоў пасля школы я выпадкова пабачыў Ленку ў Заслаўі, дзе наша студэнцкая Майстроўня проста на траве ставіла народную драму „Цар Максіміян”. Мы ўсё рабілі імправізавана, і Ленцы нават ледзь не дасталася роля царскага пажы, але знайшлася іншая дзяўчына. Мяне тады моцна здзівіла, што Ленка гаворыць па-беларуску й сьпявае разам з намі беларускія песні. І я спытаўся ў яе, чаму яна не прыходзіць да нас у Майстроўню. Ленка ўсьміхнулася й адказала, што ўвогуле ня вельмі любіць сьпяваць, бо не ва ўсіх ёсць голас і слых.

Гэта было зусім кароткае спатканьне, і мы зноў развіталіся на доўгія гады. Аж да сёлетняе вясны, калі я дзеля справаў рэдакцыі паехаў у Коўна. Ня ведаю, праўда, ці можна тое, што тут адбылося, назваць сустрэчай.

Прозьвішча Лены Міхневіч я прачытаў у ковенскім чачэнскім інфацэнтры, у сьпісах людзей, якія загінулі за незалежнасьць Чачэнскай Рэспублікі. Гэта яна — тая невядомая снайпэрка, грамадзянка Беларусі, пра гібель якой паведамілі расейскія інфармацыйныя агенцтвы. Згадваю, што ў тых паведамленьнях было нешта як бы пікантнае, і таму — марадзёрскае.

Чачэнскі журналіст, які паказваў мне сьпісы палеглых, сказаў, што на баку прэзыдэнта Дудаева ваююць да двухсот

беларускіх патрыётаў. Яны нашываюць сабе на адзеньне чачэнскі сыцяг і змагаюцца за сваю незалежнасьць. Чачэнскі сыцяг на зялёным тле ўніформы не адрозьніш ад беларускага.

Я слухаў чачэнца і думаў пра Ленку, пра сваё колішняе дзіцячае захапленьне. Яшчэ няспелае, але цяпер ужо вечнае...

ЧАЛАВЕК БЕЗ ГАЛАВЫ

Год назад я ўчыніў страшнае злачынства. Ня буду пра яго расказаць, менш жорсткага вы ўсё адно ня ўявіце. Словам, суд прысудзіў мяне да найвышэйшае меры. А неўзабаве мяне пакаралі — адсеклі галаву. І цяпер я, пакараны, пішу гэтыя радкі, бо мне ёсць што сказаць.

Я йду па вуліцы, усе сьмяюцца, жахаюцца й тыцкаюць у мяне пальцамі. Я заходжу ў кавярню, сядзя за столік, выпростваю ногі й раптам адчуваю ўсю сваю недарэчнасьць. Я заходжу ў мэтро, і людзі адступаюцца ад мяне — гэтак невыносна пах тлену. Але я не магу пакінуць іх, не магу не йснаваць — я нясу сваю кару.

Магчыма, вы думаеце, што мяне няма, што мяне папросту ня можа быць без галавы, што я памёр. Але ж я ня проста памёр ці быў забіты, я быў пакараны.

Ці ня праўда, можна жыць без рукі, з выкалатымі вачыма, у няволі, быць пачвараю або жабраком? Можна жыць. І не самое гэтае зьнявечанае жыццё, не самыя гэтыя калецтвы, але ўсьведамленьне іх, усьведамленьне свае заганнасьці сярод іншых — кара для чалавека. Можна, нарэшце, і памерці, здохнуць, але каб пры гэтым усьведамляць, што ты — пакараны. Ды толькі так не бывае. Якраз каб усьведамляць, трэба жыць. Вось чаму я йсную без галавы.

Каб паверыць мне, пачытайце наш крымінальны кодэкс, які прадпісвае мне — жыць, а вам — верыць у маё йснаваньне.

Такім чынам, я йсную. Я нясу сваю бязмерную кару й сваё бязмернае жаданьне пераканаць вас у тым, што сьмерць — гэта не пакараньне. Як і жыццё — не ўзнагарода. Гэта абсалютныя рэчы. Вяршыць іх можа толькі прырода. І толькі яна мае такое права. Калі ніхто з нас ня можа ўзнагародзіць мёртвага жыццём, дык ніхто ня можа й адабраць жыццё ў живога. Гэта, паміж іншым, адзін з трох аргументаў праціўніка сьмяротнае кары Альбэра Камю. Калі дзяржава ня можа абсалютна ўзнагародзіць, значыць, яна ня можа й абсалютна пакараць.

Другі аргумент Камю — людзі, якія прысуджваюць, ніколі не бываюць сьвятымі. Але відавочна, што права на прысуд да

абсалютнага пакарання (скрайняе меры) павінны мець толькі абсалютна бязгрэшныя людзі, якія з абсалютных пазыцыяў вызначаць, ці абсалютнае ўчыненае злачынства. Але такіх людзей, пазыцыяў і злачынстваў — проста не бывае. І кожны суд можа памыліцца. І ні ў якім кодэксе немагчыма раскласьці ўсё нашае жыццё па паліцах. Між іншым, для стварэння такога абсалютнага кодэксу зноў жа спатрэбіліся б абсалютныя людзі.

І потым — з-за чаго ўзьнікаюць злачынствы? Можа, з-за таго, што жорсткасць, тупасць і хітрасць, страх, прага забойства й гвалту — гэта вызначальныя рысы чалавека? Напэўна, не. Напэўна, ніводзін чалавек не нараджаецца злодзеям. Злодзеям яго робяць абставіны, увесь лад грамадзкага жыцця, адказнасць за які нясе дзяржава. Тым больш не даводзіцца казаць пра бязгрэшнасць і абсалютныя правы дзяржавы — як бачым, паўнамоцнага саўдзельніка ёю ж караных злачынцаў.

І вось трэці аргумент Камю: калі дзяржава ўчыняе справядлівы акт, забіваючы злачынцу, дык няхай яна робіць гэта публічна, няхай кат будзе папулярнай у народзе асобай, сымбалем справядлівасці й непазбежнасці пакарання. Дык не ж. Калі мне адсякалі галаву, кат нацягнуў на твар маску, так, каб нават я ня мог пазнаць яго. Значыць, ён адчувае, што робіць нешта ня тое? Гэтаксама й дзяржава чамусьці схавала нас двух у цёмным скляпенні, далей ад вачэй народу. Яна зрабіла гэта, як сапраўдны злачынца, таёмна, крадком. А можа, дзяржава й кат думаюць, што я запомню іх у твар? Куды — запомню? Выходзіць, яны насамрэч лічаць, што я буду йснаваць і пасля пакарання?..

Такім чынам, пакараньне сьмерццй — гэта зусім не справядлівае і не пакараньне. Але што гэта? Можа, помста? Каго й каму?

У сярэднявеччы кодэкс права Старабеларускае Дзяржавы — Статут 1588 году — сапраўды разглядаў сьмяротную кару як помсту сваякоў і блізкіх пацярпелага. Вас маглі чацьвертаваць, спаліць на вогнішчы, пасадзіць на кол, пакінуць без галавы, павесіць (у залежнасці ад таго, якое вы ўчынілі злачынства), але кату за паслугі заўсёды плацілі сваякі пацярпелага. Дзяржава толькі судзіла й выносіла вырок. І каралі вас, помсцілі вам прылюдна, на плошчы.

Цяпер жа мы толькі й чуюм, што сьмяротная кара — гэта ня помста. Але што? Давайце глядзець, чые тут прысутнічаюць інтарэсы.

Ну, натуральна, не пакаранага. Можа, пацярпелага? Але караюць сьмерцю найчасей за забойства. Сваякі пацярпелага, калі й атрымліваюць ад гэтага, дык толькі зусім умоўную „маральную кампэнсацыю”. Можа, тут інтарэсы сьледства й суда? Але ім у прынцыпе ўсё адно, яны толькі выконваюць прадпісанае. Можа — крымінальнага кодэксу? Гэтай вось кніжэнцыі... А можа — тых, хто прадпісвае? Дзяржавы, якая імкнецца *прыбраць* саўдзельніка? Улады? А інтарэсы ўлады — палітычныя. Яе інтарэсы — усё тое, што яе ўмацоўвае. Выходзіць, сьмяротнае пакараньне — гэта ўсяго толькі палітычная падпорка ўлады, калі яе аўтарытэт „на нулі”.

Кепская ўлада... Але што тут цікавае? Тое, як шчыльна спляліся палітыка ўлады і зьверства п'янога мужыка на ўласнай кухні, і групавы гвалт у цёмным куце парку, і ўсё такое іншае. Нездарма, значыць, кажуць, што людзі самі заслугоўваюць тае ўлады, якую маюць.

Людзі — гэты разьятраны натоўп, што прэгным чырвоным ротам раве: сьмерці! Страляць, вешаць, танкамі душыць! Наш народ — прыхільнік пашырэння сьмяротнай кары. Пра гэта сьведчаць апытаньні, статыстыка.

Гэта яны тыцкаюць у мяне пальцамі, сьмяюцца зь мяне, жахаюцца ад мяне. Гэта яны пішуць пра мяне ў газэтах, смакуючы дэталі злачынства, зноў і зноў выносяць мне прысуд у даўжэзных чэргах і ненавідзяць. Гэта сябе яны ўва мне маюць на ўвазе, разглядаюць і ненавідзяць. І я не магу пакінуць іх ня толькі таму, што павінен усьведамляць сваю пакаранасьць, але й таму, што я — іхны дакор самім сабе.

Аднойчы, калі я блукаў па вуліцах, мне сустрэўся мужчына. Ён абаўрэла глядзеў на мяне, а пасля раптам спахапіўся й кінуў мне ўсьлед камень.

„Што ты робіш! — хацеў сказаць яму я. — Я ж не Хрыстос! Я забойца. Разумееш?”

„Так, — хацеў быў падумаць чалавек, — але ж і я не бязгрэшны”.

Ды толькі стаялі мы адзін насупраць аднаго моўчкі. Бо не было чым: яму — падумаць, а мне — сказаць.

ТОЙ, ХТО ВЫЙШАЎ З ПУСТОЕ ФУРМАНКІ

Усё аднекуль бярэцца, аднекуль выходзіць. Ева — з рабра Адама, дзеці — з капусты, Афрадыта — з морскага шумавіння, а паэт Лесьмян — з пустое фурманкі. Існуе такая пказка: пад'ехала пустая фурманка, і зь яе выйшаў Баляслаў Лесьмян.

А беларуская культура выходзіць з камунізму. І тут яны сустракаюцца.

— Як дзіўна! — кажа культура. — Пяцёрачы прачытала я „Пана Тадэвуша”, але першы раз бачу „Пана Блішчынскага!”

— Але, — кажа Лесьмян, — не адзін Гаўрыла ў Полацку.

Беларуская культура прывыкае здзіўляцца. Не адны Міцкевіч і Тувім у Польшчы паэты. Беручы нават толькі выбітных. Воляю лёсу Лесьмян — паміж першых, каму належыць адкрыць для беларускай культуры ў ёй самой цэлы сьвет усялякіх літаратурных інакшасцяў — іншых сэнсаў, фарбаў і правакацыяў думкі, сьвет узьнёслай эротыкі й змрочнай пажады, фантастычна салодкай свабоды й вусьцішнага чалавечага страху, — сьвет *неадаптаванага* прыгожага пісьменства.

Яго ня станеш чытаць дзецям... *Верш Лесьмяна*, — пісаў крытык Артур Сандаўэр, — *зьмяшчаеца ў тых мэтафізычных каранях мовы, дзе ўсё дазволена, бо там усё й пачынаецца.*

Што рабіць, калі ў чалавеку жывуць ня толькі добрыя намеры, калі *homo sapiens* — гэта яшчэ й драпежнік-сысун. Трэба прывыкаць здзіўляцца. Можна хіба зрабіць выгляд, што ты цалкам валодаеш сваёй псыхікай. Але пры ўсім жаданні ўтаймаваць прыроду ты ня ўладны, напрыклад, над уласнымі сьнамі. І прысьніш такое... Можна, вядома, не сказаць нікому, або сказаць, што сьніў правільнае. Беларуская культура так і казала 70 гадоў. Яна часам здагадвалася, што гэтая хлусьня — у імя, але ня ведала — чаго. Між тым, адаптацыі зрабілі яе выхалашчанай і трывіяльнай, амаль мёртвай.

— Я — твой успамін пра сябе жывую, — кажа ёй Лесьмян.

Адаптацыі пачаліся разам з ідэалогічнымі спакусамі, зь бязьмернай сацыялягізацыяй, з канцом нашаніўскай пары. У гэтым сэнсе Баляслаў Лесьмян — нашаніўскі паэт. Ягоная

спэцыфіка — *местачковасць*, выведзеная на ўзровень сусвету. Але я доўга не магу знайсці для Лесьмяна ў беларускай паэзіі *ягонага шэрагу*. Лучына, Купала, Багдановіч... надаюцца да параўнання датуль, дакуль яны — мадэрністы. А далей яны ўжо паэты *нацыянальныя*, эстэтычнае крэда страчвае для іх сваю выразнасць, бо нацыянальная ідэалёгія выходзіць на першы плян і вымагае пісаць ня толькі тое й так, што й як хочацца. Местачковыя беларускія паэты былі ў „Нашай Ніве”. Сухоты, вайна, рэвалюцыя, — усё гэта спыніла іхнюю хадку да ўнівэрсуму, іхнюю творчасць і жыццё. Былі такія Альфонс Петрашкевіч, Станіслаў Шыманоўскі, якісь Шышачка... Ды ці мала. Былі-недабылі. Не ўпісаліся ў шыхты. Гулялі самі па сабе. Вось, бадай, той кантэкст, у які можа прыняць Баляслава Лесьмяна наша культура з культуры польскай. Перакладзены на беларускую мову, ён зараз знаходзіць сябе ў знаёмых вобразах беларускага фальклёру й местачковых паданняў. Урэшце і Беларусь, і Польшча ў часы паэта ўяўлялі сабой адну культурную прастору, якая ўзнікла ў даўнія часы на тэрыторыі Рэчы Паспалітай...

Нарадзіўся Баляслаў Лесьмян у Варшаве каля 1878 году (такі год ён называў сам, мэтрыка ўдакладняе — 22 студзеня 1877, на магільнай пліце — 1879), школьныя гады правёў у Кіеве, дзе скончыў клясычную гімназію і праўныя курсы ва ўнівэрсытэце Сьв. Уладзімера. Там трапіў у канфлікт з царскай паліцыяй, быў затрыманы за свае патрыятычныя прамовы. У 22 гады выехаў у Нямецчыну, тады — у Парыж, дзе жыў да 1906 году, узяўшы шлюб з мастачкай Зоф'яй Хілінскай... Ён яшчэ вернецца ў Францыю ў 1912-14, будзе падарожнічаць па Італіі.

Зрэшты, і ў Польшчы Лесьмян не сядзеў на месцы, працаваў у розных гарадох праўнікам і займаўся тэатральнай рэжысурай, прычым — экспэрымэнтальнай. Перакладаў Э.А.По, складаў і друкаваў вершы таксама па-расейску, пісаў рэцэнзіі, меў багата сяброў спаміж культурнае эліты. Лёс паэта нібы абвяргае маю выснову пра местачковасць. Спрэчка аднак апраўданая толькі тады, калі адмовіць правінцыйнаму творцу ў праве на геніяльнасць і пэўны абсалют. *Што да Лесьмяна, ён даказаў: калі мае быць сон, дык сон да самага дна* (Чэслаў Мілаш).

Беларуская мова, спаткаўшы Лесьмяна, неяк ураз забылася на ўвесь свой савецкі досвед і прагна дапала да эстэтыкі мадэрну, ажно млеючы часам ад асалоды. Гэтак марнаваная

праз даўгі час жанчына дападае да свайго першага, патаемнага каханьня. Ад дотыку беларускага слова ажывае каменны грыфон на фасадзе старасьвецкага будынку, і маліньнік стаіць барвовы — так багата ў ім ягад, і так добра — да сьмерці. Бо прыйшоў пан бліскучы, блішчасты, пан Блішчынскі. Цяжкое прабуджэньне пасьля доўгага сну...

Вечнасьць, цёмная вечнасьць, пабывала й ты ў садзе!

І быў бледны пан Блішчынскі, вельмі бледны.

ПЕРАД КАНЦОМ СЪВЕТУ

... Усё добра. Усё занадта добра, каб не прыходзілі думкі пра сьмерць. Настаў час, калі зусім не адчуваецца будучыня, калі мінуўшчына гатовая шчыра адказаць на любое самае таёмнае пытаньне, калі цяпершчына аж ільсьніцца ад таго, што ўсё так добра. Чым заслужаны гэты посьпех? Адчуваньне таго, што ён незаслужаны, — гэта апошні ўсхліп інстынкту самазахаваньня. Усё настолькі добра, што гэты інстынкт гатовы канчаткова заглохнуць. Так добра можа быць толькі перад канцом сьвету...

КЛІЧ МОРА

Гэта было ў Лімбажы, сьпякотным летам 1989 году. Я прыжджаў сюды, каб выдаваць забароненую ў Беларусі газэту. Тады мы ўсе толькі й думалі, што пра палітыку. Чарнобыль, Курапаты, Незалежнасьць... Надрукаваць праўду пра гэта ў Менску было немагчыма. І таму я езьдзіў у Лімбажы, латыскае мястэчка, 18 км ад Балтыйскага мора. Тут ужо дазвалялася. Было вальней, дый мала каго хвалявалі нашыя праблемы.

Я пасяліўся ў невялікім гатэлі на другім паверсе ў двух-мясцовым нумары. Ноччу працаваў у друкарні, а ўдзень адсыпаўся, хаваючыся ад яркага летняга сонца. Салодкае балтыйскае паветра крыху кружыла мне галаву, і я тлумачыў гэта большай свабодай, калі нікому няма да цябе справы й ніхто не залазіць у душу.

Мой сусед па нумары цэлы дзень прападаў у мястэчку, і ўбачыліся мы толькі пад вечар, калі я зьбіраўся перахапіць чаго-небудзь перад працай. Сусед згадзіўся пайсьці са мной за кампанію.

— Вы на машыне? — спытаўся ён. — Цудоўна. Тут ёсьць адна неблагая кавярня на ўскрайку.

Гэта быў саракагадовы лысаваты мужчына з рэзкім турэцкім профілем. Але вымаўленьне адразу выдавала ў ім беларуса. Зрэшты, калі мы выехалі на цэнтральную вуліцу, ён сказаў:

— Я адразу пазнаў у вас земляка. Вы зь Менску?

— Так.

— Гэта акцэнт. Але да гандляра вы не падобны.

У той год усю Балтыю пачалі напаўняць гандляры зь Беларусі. Пачынаўся прыватны бізнэс, і калі дзе-небудзь у Рызе спатыкаўся наш зямляк, то абавязкова „мяшэчнік” або „тарбэшнік”, як іх тады называлі.

— Я нефармал. Выдаю газэту, — адказаў я. — А вы, мусіць, з КГБ?

Ён засьмяяўся:

— Не. Хоць ведаю, што падобны. Я прыехаў сюды памерці.

— Памерці?

— Так. Рана ці позна прыходзіць час... Урэшце, у кожна-

га свае справы. Вы — змагар, выдаеце газэту. Я настолькі ж мастак. А сапраўднаму мастаку належыць думаць пра сьмерць.

Так пачалося нашае кароткае знаёмства. Інакш як жарт успрымаць ягонныя словы я ня мог.

— І вы абралі Лімбажы, таму што тутэйшыя могілкі — помнік сусьветнага значэньня? — спытаўся я. — Сапраўдны мастак мусіць думаць таксама й пра славу...

Могілкі былі зусім побач з друкарняй, і паміж працай, выходзячы пакурыць, я блукаў па іх, нібы па батанічным садзе, разглядаў дзівосныя нетутэйшыя дрэвы й кветкі.

— Не, вы не адгадалі, — адказаў мой новы знаёмец.

— Ага, значыць, вас прывабіў гатэль! Самае месца для дэтэктыўных сюжэтаў.

Гэта быў дзіўны гатэль. Палову драўлянага будынку займала гарадзкая трупярня, і з раніцы ў вакно можна было бачыць, як на панадворку зьбіраюцца ў чаканьні працы тутэйшыя дзядзькі — наёмныя далакопы.

— Не, не, — адказаў сусед ужо без усьмешкі. — Ёсьць лепшы спосаб. Без трупярні й могілак. Ідэальны спосаб... Бачыце, наперадзе зьлева чырвоны й зялёны агенчыкі? Гэта й ёсьць наша кавярня.

Чамусьці ў Балтыі кавярні любяць размяшчаць у скляпеньнях. Напэўна, калі-небудзь я паразважаю пра гэта. Цяпер жа я быў заклапочаны вячэрай і тым, што выпадак паслаў мне дзівака суседа, які вынаходзіў спосаб ідэальнае сьмерці. Мы спусьціліся ў сутарэньне.

— Сьмерць — сумная тэма, — сказаў я, спрабуючы зьмяніць гаворку.

— Як сказаць, — не згадзіўся сусед. — У Альбэра Камю ёсьць раман „Шчасьлівая сьмерць“. Я люблю Камю. Але ён так і не прыдумаў сабе шчасьлівага зыходу.

— Вы хочаце сказаць, што ваш зыход шчасьлівы?

Некалі я чытаў „Чужаніцу“ й „Чуму“ і цяпер сіліўся прыгадаць. Тым часам сусед сказаў:

— Калі шчасьце — гэта нармальна, тады так.

— Няўжо сьмерць можа быць нормай?

— Ну, раз так ці йнакш паміраюць усе...

— Але ж ніхто не сьпяшаецца.

— Так. Нават тыя, хто ўжо пражыў. І тады пачынаецца нешчасьлівае жыцьцё.

Я даеў сваё мяса і перад моцнай каваю закурыў. Мой сусед адмовіўся ад цыгарэты. У кавярні было яшчэ некалькі параў. Бармэн уключыў ціхую цяглівую музыку.

— Усё якраз для таго, каб расслабіцца й паразважаць пра жыццё й сьмерць, — сказаў я суседу. — Але мяне цяпер хвалюе толькі першае. Я мушу працаваць. Можа быць, заўтра мы яшчэ пагаворым пра гэта... Калі вы збіраецеся дадому, я магу ўзяць вас з сабою ў Менск.

У ягоных вачох з'явілася просьба:

— Дзякуй за прапанову. Але мне ў адваротны бок. І я якраз хацеў прасіць вас падкінуць мяне. Да мора. Тут усяго 18 км, але напрасткі аўтобус ня ходзіць...

— Можа быць, — адказаў я нерашуча. — Але толькі па абедзе. Мне трэба будзе выспацца.

Цэлую ноч я чытаў карэктуры. Тры кабёціны-латышкі набіралі й вярсталі беларускі тэкст вельмі старанна, частавалі мяне кавай і хатнім печывам. Начная праца йшла для іх за „жывыя” грошы.

Калі макет быў амаль зроблены і за вакном ужо ўзыходзіла сонца, я выйшаў з друкарні пакурыць. Вечаровая размова з суседам ня йшла ў мяне з галавы. Цяпер я мог дазволіць сабе паразважаць і пра сьмерць.

На гэтых могілках сапраўды не адчувалася тае сьмерці, да якой я прывык. Зусім нічога гнятлівага. Наадварот, тут было вельмі ўтульна й хораща. Тут не было агароджаў, і каменныя помнікі стаялі на ўзгорках сярод экзатычных дрэваў і жывых кветак, як неад'емная частка прыроды.

Але што ён сабе надумаў? Ідэальны спосаб... Толькі скончылася ўся гэтая мерцвячына мінулага часу — сама жыць. Ня хочаш займацца палітыкай — займіся бізнэсам, ды хоць жанчынамі ці творчасцю, калі так любіш Камю.

Зрэшты, можа быць, ён жартуе? І цяпер, праспаўшыся, загаворыць пра што-небудзь іншае?

Да гатэлю я йшоў празь зялёную лугавіну з рачулкай, якая аддзяляла друкарню й могілнік ад астатняга мястэчка. Сонца з самае раніцы было такое сьпякотнае, што, здавалася, удыхаеш не паветра, а гарачыя хлапакі ваты. Усё нібы набрыняла цяжкаю вільгаццю — вопратка, машыны на вуліцы, нерухомы латыскі сцяг на будынку мясцовага аддзяленьня народнага фронту.

— Ведаеце, Камю напісаў, што мы занадта доўга жывем, — сказаў сусед, які ня спаў і чакаў мяне ў нумары. Выглядала на тое, што ён ужо даўно чытае ў ложку.

— Магчыма, вам варта выйсці на вуліцу, — пачаў я прадуманую па дарозе ў гатэль прамову. — Прыгожае мястэчка абуджаецца пасля сну, дворнікі падмятаюць вуліцу, сонца... — Я адчуў, што грувашчу нейкія банальнасці, што словамі мне не перадаць таго адчування, якое п'яніла сэрца. Тады я сказаў інакш: — І ўвогуле, вы любіце Камю, а мне даводзіцца чытаць найболей сваіх аўтараў. Барыс Пятровіч пра тое самае выказаўся па-іншаму: „Людзі доўга не жывуць”.

— Ды ён гігант, ваш Пятровіч.

— Я б не сказаў.

— Тады жартаўнік, блюзьнер. Гадоў пад сорок Бог вызваляе нас ад жаданняў і далей... проста няма сэнсу.

Сусед адклаў сваю кнігу ўбок і працягваў:

— Бачыце, гэта адзінае, што мы можам. З узростам каторы раз жыццё страчвае свой сэнс. Дрэва штогод пачынае спачатку. Так і я. Я стаіўся паўтараць, паміраць і адраджацца. Раздражнёнасць збіраецца ў сэрцы, і ўрэшце пачынаеш думаць — навошта гэта ўсё? Калі нас пакідаюць жаданні, адзінае, што мы можам — гэта вызваліць ад сябе астатніх. Я еду на мора й спываю ў нікуды. Усё вельмі прыстойна, гус-тоўна, „тэхналагічна”...

— А можа, вы проста баіцеся, што аднойчы прыйдзецца сутыкнуцца зь смерцю, і тады — без варыянтаў. А таму цяпер хочаце самі прыйсці да яе, пакуль у вас яшчэ ёсць выбар?

— Я хачу, каб яе не было ўвогуле. Мая воля — вось што ёсць. І ёсць мая немагчымасць працягваць. Голад, стома — усё гэта толькі маё. Я сам распараджаюся ўсім. Хочаце гарбаты?

У суседавым награвальніку закіпела вада. Я пагадзіўся.

— Ня ведаю, — сказаў я, гледзячы ў залітае сонцам вакно. Тэрмомэтар паказваў 35. — Як для мяне, дык гэта ўсё паталогія. Вы нагадваеце аднаго звар'яцелага героя Дастаеўскага...

Сусед усьміхнуўся.

— У тым і рэч, што гутарка йдзе пра здароўе, пра нармальнасць, — сказаў ён. — Чалавек неяк зьміраецца з шкодаю, якую прычыніў сабе сам. А непазбежнасць? Незваротнасць? Вось, скажам, у вас у роце пяць зубоў штучных. А не

жывыя. І жывых на тым месцы больш ніколі ня будзе. Альбо вы робіце сабе штодня масаж пяткі, бо іначай ня зможаце хадзіць. Адкладаюцца солі. І яшчэ, і яшчэ... Так спакваля вас забірае сьмерць. Вы ня хочаце пра яе думаць. Але мы ўсе паступова пагружаемся ў гэтую ваду. Некаторыя ўжо па горла, але ўсё адно як бы не заўважаюць яе, пакідаючы ёй яе самы моцны аргумэнт — раптоўнасьць.

— Ну, а блізкія людзі, іх гора і ўсё такое?

— Ніякага гора! Прынамсі, у маім выпадку гэта так. Ад чаго сьлёзы? Ад таго, што раптам скончылася завяздзёнка, рабамі якой яны сталі. Раптам прапала тое, што яны прывыклі лічыць сваёй уласнасьцю, але яны падманвалі сябе. Маё жыццё належыць толькі мне. І вось мне сорок. Я ўсё ведаю, усё перажыў, усё, што толькі можна, адчуваў, хацеў і рабіў. І цяпер я разумею, што Бог вызваліў мяне ад жаданьняў.

— Вы верыце ў Бога?

— Я веру, што мною кіруе Бог. Так, як верыць любы вернік. Але, у адрозьненьне ад вернікаў, я ўсё раблю сам.

— Бядача...

— Адвязіце мяне да мора.

Не знаходзячы словаў, я сыцепануў плячыма, узяў ручнік і пайшоў умывацца. Інтуіцыя падказвала мне, што магу ўлезьці ў нешта нядобрае. „Аднак, — казаў я сабе, — ніякіх падставаў ня верыць суседу ў мяне няма”.

Вада шумна сыцякала ў бляшаную чарупіну. Я пачуваўся прытомным, але зусім не хацеў спаць.

— І што вы будзеце там рабіць? — спытаўся я, вярнуўшыся ў нумар.

— Адвязіце — пабачыце.

Увогуле справа была нескладаная. 18 км па добрай дарозе. Я ўжо зусім не хацеў спрачацца.

І мы паехалі.

— Вы адчуваеце, дарога ўвесь час ідзе ўніз, — казаў сусед з захапленьнем дзіцяці. — Якая незваротнасьць! Мяне ахоплівае дзіўнае пачуцьцё. Адсюль ужо нельга выбрацца. Нічога нельга вярнуць. Жыцьцё пражыта. А страху няма. Ёсьць урачыстасьць. Гэта як гімн. Мы ўвесь час спускаемся. Вы чуеце гэты шум? Гэта шум мора! Ён нарастае. Я пачынаю хвалявацца. Скажыце мне што-небудзь, змагар!

— Нічога.

— Як нічого?

— Я нічого не розумею.

Дарога зайшла ў тупік. Далей былі нейкія хаткі, падобна, што дачы, а за імі, напэўна, мора.

— Мы прыехалі.

— Дык хадземце. Хадземце, няўжо вы можаце тут сядзець?

Мы прайшлі між дамкамі, і нас сустрэў неабсяжны бясконцы гул. Мора стаяла халоднай чорнай сьцяной. Вялізны камяністы пляж, на які накатваліся пенныя хвалі, быў абсалютна пусты.

Сусед пазіраў на мора як заварожаны, а ягоны рашучы профіль не пакідаў месца сумневу.

— Я павінен плысьці, — сказаў ён, расшпільваючы кашулю. — Плысьці дзень, два, тры. Калі вырашыў. Прыйшоў час і — паплыў, колькі зможаш. Як сапраўдны плывун... Без трупярні й могілак.

— Навошта вам гэта? — спытаўся я.

— Гэта норма. Я пражыў і ўвогуле задаволены сваім жыццём. Гэта проста нармальна.

— А Бог? Бог вызначае тэрміны...

— Слушна. Ён падказаў мне, што мой тэрмін прыйшоў. У нас з Богам поўная згода. Я проста сыходжу. Як кіт, які выкідаецца з свайго мора на бераг, так я — з свайго берагу сыходжу ў мора. У поўнай згодзе з прыродай. Ніякага самагубства. Я проста адбыўся.

Нейкі час мы маўчалі. Сусед пазіраў на высокія берагавыя хвой, камі якіх плавіліся на сонцы й ператвараліся ў бурштын.

— Давайце разьвітвацца, — нарэшце сказаў ён. — Вы чараўнік! Вы здзейсьнілі апошнюю мару майго жыцця. Я ня ведаю, як вам аддзячыць... Хаця... цяпер вы ведаеце ідэальны спосаб. Вы яшчэ малады, але калі-небудзь вам гэта можа спатрэбіцца. Бывайце.

Я быў разгублены, а ён, распрануўшыся, кінуўся ў хвалю й паплыў. Неўразуменьне нібы скавала мае рухі й мой голас, пакуль ён зусім ня зьнік зь відавоку. Адтуль патыхала жаданай і чыстай сьвежасьцю, але я не заўважаў гэтага, калі сяду ў распаленую на сонцы душную машыну.

Усю дарогу да Менску я ня мог сабрацца з думкамі, адчуваючы агідны халадок пад сэрцам. І толькі пад'яжджаючы

дадому, я раптам з усёй яснасьцю зразумеў: я забіў чалавека.

Гэта было там, у далёкай казцы, на сонечным беразе дзіўнага мора, дзе кожны можа рабіць, што захоча, і нікому няма ні да кога справы.

Але тут гэта ўсё выглядала йнакш. Тут я нікому нічога ня мог растлумачыць, нічога даказаць. Начны горад сустракаў мяне сваімі жорсткімі й халоднымі абдымкамі. Тут ня верылі байкам і казкам. Я забіў чалавека. Жыць і думаць пра гэта мне належала тут.

З тых часоў прамінула пяць гадоў. Мая газета даўно выходзіць у Менску, і я да яе мала датычны. Трапіць у Латвію можна толькі зь візай, дастаць якую зусім няпроста. Мая краіна атрымала незалежнасьць. Мая сям'я забясьпечаная і, здаецца, цудоўна абыходзіцца безь мяне. Мае жаданьні зьдзейсьніліся, а новыя не ўзьнікаюць.

За гэтыя гады сам лёс зрабіў усё, каб я ніколі больш ня трапіў на мора. Але я не забыў нічога. І таму, дапісваючы гэтыя радкі, якія павінны вытлумачыць мой учынак, я выяжджаю ў Балтыю.

НАСТАЛЬГІЯ ПА МЕНСКУ

Я сучасны менскі інтэлігент. Я падобны да Марсэля Пруста, які па дарозе да Свана шукае страчаны час. Я шукаю страчаны вобраз свайго гораду. Мая сьвядомасьць працівіцца той упакоўцы, у якой яна выспела. Я падобны да шыціка, які выпаўзае з свае паўразбуранай хаткі, што сталася для яго радзільняй і часткай ягонага цела. Шыцік бяз хаткі нежыццяздольны й безабаронны. Але дзе мой іншы горад, мой несавецкі Менск? І дзе ў Менску іншы, несавецкі я?

Вобраз гораду, калі гэта твой горад, фармуецца як вобраз гораду ўвогуле. Урэшце і Парыжам, і Адэляідай, пра якія мы чыталі ў кнігах і глядзелі ў кіно, — для нас, менчукоў, быў наш Менск. Менск — Сан-Францыска Джэка Лёндана і Лёндан Олівэра Твіста, Пецярбург Дастаеўскага і Будэвіцэ Гашака. Твой горад — люстэрка урбаністыкі сьвету. Прывяжджаючы ў Пецярбург, я неўсвядомлена знаходзіў там тое, што атаясаміў з горадам Дастаеўскага ў Менску і такім чынам прысвойваў СПб. Патаемны вобраз гораду фармаваўся як унівэрсум. Гэты вобраз зьліўся з намі, стаў часьцінкаю нас.

Але наўрад ці мянчук распавядзе табе менскую гісторыю. Не гісторыю гораду, а менавіта гарадзкую гісторыю. Адну. У кожнага гораду мусіць быць нешта такое: пра купцоў, якія селі на мель, ці пра Напалеона, які хацеў на далоні перанесці ў Парыж касьцёл, ці пра заклтую панну... Менская гісторыя — гэта Няміга. Як пасярод мірнага часу людзі руйнавалі свой стары горад і здымалі гэта ўсё на кінастужку, як сюжэт нядаўняе агрэсіі. Сумнеўнае мастацтва запатрабавала зусім рэальных ахвяраў. Унікальная гісторыя. Гэта не рэгенэрацыя, не касмэтыка, ня рост... Я ня ведаю, што гэта.

Сапраўдная трагедыя гораду ў тым, што ён не памірае. Яго нішчаць, нявечаць, дратуюць, і ён працягвае жыць такім зьнішчаным і зьнявечаным. Я ўяўляю сабе прафэсара Праабражэнскага, якога апэруюць Шарыкавы. Будзь Менск чалавекам, ён сканаў бы ад непамыснасьці самое сытуацыі. Яму выдаляюць сэрца і ўстаўляюць звонкі мэханічны будзільнік, замест галавы прышываюць футбольны мяч, замест ног — пастамэнт, а ў рукі даюць вясло... Такім „чалавекам” уяўляецца мне Менск. Але Менск не чалавек...

Калі мой вобраз Менску сутыкаецца зь менскай гісторыяй, я пачуваюся бацькам, які перажыў уласных дзяцей. У горадзе ўжо няма тых мясьцінаў, дзе колісь знаходзіў я Сан-Францыска й СПб. Кожнае пакаленьне менчукоў асуджанае перажыць свой горад. Але сам Менск не пачуваецца нябожчыкам. Празь зьнішчэньне й недарэчнасьці ён упарта адмаўляе сваю старасьць ды гэтак жа настойліва й хваравіта заваёўвае сабе права звацца ма-ла-дым.

Зусім інакш пачуваецца старая Вільня — беражліва захаваны Сан-Францыска й СПб кожнага пакаленьня сваіх жыхароў. Вобраз гораду падобны ў спракаветных насельнікаў і ў сучасьнікаў. Таму я магу меркаваць, што тое, што адчуваю тут я, адчувалі яшчэ Скарына, яшчэ Гарэцкі й Танк... Праўда, я — менскі інтэлігент і мае адчуваньні ў Вільні выхаваныя й сфармаваныя Менскам. Стары горад жыве ўспамінамі пра свой багаты досьвед, а малады — прадчуваньнем досьведу. Менск жыве марай пра Вільню, а Вільня — настальгіяй па Менску.

ВКЛ

ВКЛ... Мне ўвесь час здаецца, што Княства просіцца да жыцця. Вялізная іржавая калёша адляжала на дне свае чыгунныя бакі. Яна зноў хоча быць Залатым Караблём, усплысьці з водаў зіхоткім эўрапейскім фрэгатам, абсыпаным зорамі.

Усе нашыя пярэчаньні, абставіны, якія „склаліся”, нашыя жыцьці — мізэрныя й неапраўданыя. Божа, хіба мы... пражылі... ня ў ім?

Абрэвіятура „ВКЛ” — як скарот на выключальніку. Націсьніце кнопку, павярніце ручку, апусьціце рубільнік. Зрабіце „вкл.”! Нішто ня можа апраўдаць тое пахаваньне жыўцом, якое мы называем сваёй біяграфіяй.

200 гадоў, як нехта націснуў „выкл.”. 200 гадоў мы выключаныя. У выключанай краіне мы пражываем сваё выключанае жыцьцё.

БІБЛІЯТЭКА

Навука ўрэшце абрыдае таму, хто ня хоча памножыць свой смутак да змрочнага выніку. Ня веды абрыдаюць (як у Маякоўскага: *Никогда ничего не хочу читать!*), а прапанаваная сыстэма ведаў. І тады, уваходзячы ў чытальную залю, я з наўмысна халодным позіркам імкліва прамінаю столік бібліятэкаркі й праходжу ў фонды, у сховы, у царства забытых ісьцін, зь якіх кожнаму з нас дадзена спазнаць толькі нікчэмна малую іх частку.

Тут кнігі. Дзясяткі, соцень, тысячы кніг прапанаванай сыстэмы губляюцца ў моры, у акіяне антыкніг, уступаючы зь імі ў чаканья й нечаканья сувязі, творачы свае дзіўныя заканамернасьці й нікім не заплываваныя, непатрэбныя й нават шкодныя сыстэмы. Тут царства абсурду, тут тайны кантэкстаў і тайны часу... Бібліяграфіі. „Предварительный отчет по качественному изучению литовско-белорусского скота в Минской губернии”... „На стр. XII г-жа Радченко напрасно вдалась в сравнение белорусского языка с английским и итальянским”... „Кантор не должен начинать молитвы, когда нет в синагоге по крайней мере десяти молящихся евреев (минион)”...

Як гэта ўсё называецца? „Ленинка”? Сама прапанаваная сыстэма называецца „ленинка”. Што там у яе ў сярэдзіне... Бібліяграфіі. „Бибииков, Бибиикова. Цветоводство для Северо-Западной зоны. Мн., 1984”. „Император Николай I, отправляя в 1830 году в Польшу гвардию, сказал: „Вам придется сражаться с неприятелями, но помните, что они братья”. „Инструктивно-методические рекомендации к проведению трехдневных городских и районных семинаров культпросветработников и секретарей комсомольских организаций. Мн., 1973”. Далей, далей... Можна дасягнуць нават фізычнага адчуваньня працэсу — слова страчвае свой сэнс, нібы пераапаранаецца, і набывае сэнс зусім іншы, амаль процілеглы. Яшчэ трохі, і сэнс ня вытрымае такіх зь ім пэртурбацыяў, прападзе, каб пакінуць пустое месца абсурду. Гэта й будзе выхад з прапанаванае сыстэмы.

„Савецкая ўлада стане ўладай ня толькі рускай, але й інтэрнацыянальнай, роднай для сялян раней прыгнечаных на-

цыяў, калі ўстановы й органы ўлады загавораць і будуць працаваць на роднай мове” (Сталін). А чаму, уласна, вы думаеце, што ён хлусіў?... „ГРУБИАН Матвей Матвеевич (р. 1909, м. Соколовка, ныве Киевской обл.), еврейский советский поэт. Окончил лит. ф-т Минского пед. ин-та в 1938. В 1935 в Минске вышел первый сб. стихов „Из подвала — к солнцу”... Але далей, далей...

Калі няспынна йдзеш міма стэлажоў, выхопліваючы кнігі па кнізе, старонку па старонцы, фразу па фразе, — разумееш, што ніякай сыстэмы няма. Нішто ня цісьне на цябе й не абяцае змрочнага выніку. Каб упэўніцца, што гэта так, што гэта ня сон, паспрабуй на сэкунду параўнаць два гэтыя станы — спыніся каля якой-небудзь паліцы й чытай запар...

Бовш В.И. Сионизм на службе международного империализма. Мн., 1970. Бовш В.И. Антикоммунизм — главное идейно-политическое оружие империалистической реакции. Мн., 1971. Бовш В.И. Обострение идеологического противоборства... Мн., 1976. Бовш В.И. Антикоммунизм перед судом... 1983... Реальный социализм и современные „крестоносцы”... 1985...

Цяпер ты бачыш, што ўсё ў парадку. Спыняцца нельга.

ДИСФОРІЯ, расстройство настроения, характеризующееся напряженным, злобно-тоскливым аффектом с выраженной раздражительностью, доходящей до взрывов гнева с агрессивностью...

Здаецца, гэты Боўш напачатку перабудовы яшчэ пісаў у газетах нейкія „антыперабудовачныя” артыкулы. Але антыкамунізм усё ж перамог. Яшчэ не канчаткова, праўда, і нават ня поўнасьцю, але перамагло гэтае мора антыкніг, заваліла, заліло прапанаваную сыстэму, разбураючы яе стройны шкiлет.

ГОЛЯК, шкурка преждевременно родившегося каракульского ягненка или плода, извлеченного из утробы павшей или преждевременно забитой матки. Шкурки покрыты коротким гладким волосом с едва заметным муаровым отливом или без него. После выделки используются для изготовления головных уборов.

Уся справа, відаць, у тым, хто надзене на галаву гэты „голак”. Але пра тое ў энцыклапэдыях ня пішуць. Там тамачаць словы, якія высыпаюцца з пухлых тамоў, з прапанаванае сыстэмы і жывуць сваім, непрадбачаным жыццём.

„ГАРУН, река в Хабаровском крае, левый приток Амура”.

„ГРЯЗИ, город в Липецкой области РСФСР на р. Матыра”. „ДНО, город (с), центр Дновского р-на Псковской обл.” Расейская *милость* і польская *тііонъж* — сутнасьці, процілеглыя абазначэньням. Прышласьць — чужое й будучае, два паняцьці ў адным. Чужая будучыня. „Бацька, канчаючы расказваць казку: „І воўк зьёў гэтае непаслухмянае цялё”. Сынок на гэта: „А калі б цялё было паслухмянае, яго зьелі б мы?” („Голас Радзімы”, 1968)...

Яшчэ трохі, і старая сыстэма будзе разбураная зусім. Яшчэ трохі, і пачне завязвацца новая. Трэба толькі ўспомніць, за што зачапілася думка... Ага: хто надзене шапку? Можа, Боўш? А можа...

БАТЫРША Алиев (ок. 1710—1762), башкирский мулла, написавший в начале 1755 обращение, призывающее башкир, татар, казахов и узбеков к священной войне против „неверных” — русских. В августе 1756 арестован, заключен в Шлиссельбургскую крепость, где и умер.

Р.С. Умер — праз тое, што націск не на канцы — гучыць неяк не канчаткова, ня цалкам, не зусім. Лепей — памёр.

ЭНІГМА

Важкі том выбраных твораў Максіма Танка за 1952 г. на добрую траціну прысьвечаны Сталіну. Дасканала зробленыя вершы. Я не ўстрымаўся й гадзіны са дзье дэклямаваў, аж пакуль не сарваў голас. Знаёмы мастак сказаў мне: нічога дзіўнага, у Маякоўскага такія вершы яшчэ лепшыя. Маўляў, ёсьць таленты ад Бога, а ёсьць — ад д'ябла, і яны бяруць верх папераменна. Дастаткова параўнаць з гэтымі майстэрскімі вершамі Танка нягеглыя стогны сённяшніх паэтаў пра бел-чырвона-белы сыцяг і нашу недадушаную мову.

Але ў тым і рэч, што Танк — не ад д'ябла. У ім ня знойдзеш нічога прынцыпова нездаровага. Якраз наадварот. Сваім роўным, заўсёды крыху прыўзнятым тэмпэрамантам ён набліжаецца да прарочага тэмпэраманту Купалы. Але Купала славіў Сталіна на схіле свае творчасьці, пішучы „левай нагой“, па інэрцыі. І гэта была ўжо ня першая інэрцыя паэта, які стаў Купалам яшчэ ў 1910-я. Танк жа пісаў оды Сталіну „на ўзьлёце“, толькі ўступваючы ў пару свайго шматкніжжа. Як гэта растлумачыць?

Тут я адразу адкідаю матывы „д'ябальскага часу“, „немагчымасьці пісаць пра іншае“ і што „ўсе так пісалі“. Інакш ня варта было б і вылучаць Танка з шэрагу ўсіх ды іншых. Я думаю пра тлумачэньне, якое даў гэтаму другі знаёмы мне творца: маўляў, недалёкі чалавек, адораны пачуцьцём моўнага рытму, выхаваны на ўзорах эўрапейскага паэтычнага мадэрну, — кляпаў сабе вершыкі на тэмы актуальнае ідэалёгіі. А інакш — як растлумачыць тое, што першы свой „сталінскі“ верш Танк піша ўжо 17 верасьня 1939 году: „Ад сэрца мы шлём сваё шчырае дзякуй Сыцягам і байцам і прыслаўшаму вас“ (дарэчы, у наступных выданьнях усё гэта выпраўлена, хоць даты пакінутыя ранейшыя)? Як растлумачыць зусім ужо вузкалобы паводле зместу верш „Памяці таварыша Жданава“, напісаны чалавекам, які безумоўна ведаў пра вышэйназванана таварыша больш, чым ведаў тады просты сьмяротны, — і напісаны, пэўне ж, без чыйгосьці прымусу? А хіба ня ведаў Танк пра масавыя пасьялаваенныя рэпрэсіі супраць „заходнікаў“, хіба не зьвярталіся да яго ягонныя ж паплечнікі, знаём-

цы, сваякі, калі вывозілі Вільню, Горадню, Нарач? А ён адказваў ім новымі вершамі пра калгаснае шчасьце, асьветлены зароя маўзалеяў, пра Сталіна, Сталіна, Сталіна... А інакш — як растлумачыць эпіграф з Пушкіна да верша пра мяжу ў Берасьці: „Вот, вот она! вот русская граница”?

Калі б гэтыя тэмы былі нейкімі выключэньнямі ў творчасьці паэта, можна было б дашуквацца ў гэтых вершах і нейкіх *адваротных* намёкаў, як скажам, у канцоўцы верша „Правадыр”: „Хай шумяць твае годы баявымі сыягамі над краінай маёй, над зубцамі Крэмля!” Можна было б гаварыць пра знарочыста аднастайную дыдактычнасьць гэтай паэзіі. Але сам Танк абвяргае такія дапушчэньні.

Ці ня лепшы „сталінскі” верш яго прысьвечаны Вільні. Тут — апошняя чалавечае жаданьне паэта, якое ня можа быць выказанае няшчыра, і гэтая шчырасьць распасьціраецца на ўвесь твор, у тым ліку й на ідэялізаваныя радкі. Я думаю, што гэты верш яшчэ вернецца ў анталёгіі, дзіўным чынам несучы ў будучыню адухоўленае паэтам імя тырана.

Я гэты горад знаю з даўніх дзён,
Дзе дрэмлюць замка гордыя руіны,
Дзе ўзняў густое вецьце ясень, клён
Над сном акамянелым Гедыміна;
Дзе пад аркадамі сівых муроў
Праходзяць цені вулкамі вузкімі:
Пясьняр Літвы, наднёманскіх палёў,
У падарожным плашчы пілігрыма,
І Каліноўскі, і таварышы...
Я чую голас іх у змроку шэрым,
Я чую, як Вяльля ў начной цішы
Бароў прадвечных падмывае бераг.

І хоць навіслых камяніцаў сінь
Начэй нямала беспрытульных туліць,
А ў збуджаным напаве успамін
Яшчэ ня ўсё балючае заснула.
Яно на кожным кроку устае,
Гарыць у верасьнёвай пазалоце,
Дзе вецер песьні першыя мае
Рваў на Лукіскім, на калючым дроце, —

Усё ж люблю я гэтых вуліц гул,
Граду Панар, высокі золак раніц
І маладосыць, абвітую ў тугу,
Якой у вочы можна сьмела глянуць.

Я гэты горад знаю з даўніх дзён.
І кожны раз мне новыя старонкі
Суровай былі адкрывае ён,
Запісанай на камні вежаў звонкіх.
І я чытаю пыльныя радкі,
Ў якіх вітае сьветлы дух Скарыны,
І устаюць мінулыя вякі
І слаўныя краіны гадавіны.
Вось абеліск узняўся, як прамень,
Над Чэрняхоўскім, над магілай паўшых,
І словы Сталіна палаюць ноч і дзень
Аб дружбе брацкай і аб славе нашай.

Я гэты горад знаю з даўніх дзён.
І каб ня хвойны пах бацькоўскай хаты,
І каб не нарачанскай хвалі звон
Ля курганоў, ля сосен расахатых, —
Хацеў бы я, каб мой апошні сьпеў
Тут, сярод гэтых незабыўных вулак,
Дзе ўпершыню ён гулка празьвінеў,
Знайшоў спакой і вечны свой прытулак.

Словам, нідзе й ніколі потым, калі ўжо стала можна, Танк адкрыта ня даў падставаў думаць, што пісаў пра Сталіна няшчыра, што на самой справе ўсё бачыў і разумеў па-людзку, а не па-функцыянэрску, што „ня верыў”. Не, верыў. І, бадай, так моцна, што новыя часы зусім загналі яго ў кут. Мы атаясамлівалі яго зь Вільняй, зь імёнамі тых, каго ён там ведаў, з эўрапейскім духам у беларускай паэзіі. А ён, улаўраны й народны, чалавек прэзыдыюмаў і прывілеяў, ператварыўся ў сапраўдны наглуха задраены танк на п’едэстале — такі самы, як стаіць каля ягонага дому ў Менску. Напісаўшы мноства тамоў, ён так і не сказаў ні слова пра тое, хто ён, і, будучы ўвесь час навідавоку, стаў, бадай, самым замкнёным, таемным і загадкавым чалавекам у беларускай літаратуры.

„Недалёкі” — занадта простая разгадка ягонае таямніцы. Паэт узроўню Купалы й Багдановіча — недалёкі чалавек, — гучыць занадта парадаксальна для дэфініцыі. І таму, думаю, яшчэ не адно пакаленьне будзе шукаць *сапраўднага* Танка ў ягоных дзёньніках, лістох і вершах, тлумачыць яго й зноў не задавальняцца тлумачэньнем.

ІДЭЯ МЁРТВАГА ДОМУ

Тэкст, які падаецца ніжэй, выкананы ў жанры „інфантальнага снабізму” альбо „снобскага інфантилізму”, — як каму больш падабаецца. Маючы на ўвазе гэткую зыходную жанравую адмоўнасьць, аўтар імкнуўся знайсці й абазначыць яе станоўчы антыпод — у паэзіі, культуры, палітыцы. Але не знайшоў і таму самаўпэўнена зрабіў выснову пра тое, што заняпад беларускай ідэі ёсць, і ён непераадольны ў тых формах, у якіх гэтая ідэя йснавала ды йснуе дагэтуль.

Цяпер для мяне ня так істотна ды вызначальна, хто я — сноб, інфантыл, уцякач, здраднік. Гэтаму ўжо можна здраджваць. Нібыта пасля доўгае хваробы мне вярнуўся першапачатковы сэнс ідэі: беларушчына — гэта творчасць. Шматгадовыя ваганьні й прыблізны сэнс адраджэнства склаліся ў адзіную прычыну паразы на пераможным шляху. Цяпер я ведаю, чаму нашыя першыя сапраўды шчаслівыя хвіліны далучэння да яе сталіся з часам для многіх з нас неахвотным механічным дзеяннем — руцінаю „адраджэння”. Але першапрычыны такое мэтамарфозы — у колішнім часе, на пачатку стагоддзя. Там, разам з усім, што ў нас ёсць, закладзены падваліны Мёртвага Дому беларускай ідэі.

Цяпер я ўпершыню збіраю да кучы тыя пытанні, на якія ў розныя гады стараўся не дашуквацца адказу. Напрыклад, чаму нашыя вялікія паэты-прарокі, і першы зь іх — Купала, зусім невядомыя ў сьвеце? Іх імёнаў няма ў шэрагу Ёітмэнаў з Апалінэрамі... (Праз доўгі час я пераконваў сябе, маўляў, ёсць клясыка сусьветная і — для ўнутранага карыстання, для служэбнага пользавання. Але перачытваць вершы пра долю беларускага мужыка, напісаныя ў раскошным віленскім рэстаране, не хацелася ніколі. Хацелася — калі не пэйзажныя й любоўныя, дык жорсткія, мужныя, ваяўнічыя.) Чаму такі пазытыўны твор беларушчыны, як „Адвечным шляхам” І.Абдзіраловіча, так настойліва ігнаруецца тымі, хто вершыць сёння тое адраджэнне? І самае-самае: чаму для мовы, культуры, нацыянальнае сьведомасьці няма годнае сустрэчы з боку людзей? Калі гэта *дзіва* (а такім яно адкрылася нам), дык яно мусіла б быць жаданым дзівам і для астатніх...

Я ведаю мноства самапераканальных, гіпнатычных адказаў на гэтыя пытаньні. Але яны не даюць выйсьця. Мне ж трэба, каб гэтыя пытаньні аднойчы перасталі стаяць. Хай паўстануць наступныя.

Купала — заснавальнік традыцыі й заснавальнік заганы. Дойлід Мёртвага Дому. Гэта ён — найвялікшы пясняр нацыі й адначасова — галоўны ідэоляг руціны (варта параўнаць сьветлую й жывую „Нашу Ніву” А.Уласава з сухой, пратакольнай газэтай, рэдактарам якой стаў Купала). Калі ў пачатку стагодзьдзя (і крыху раней) узьнікла ўнутранае проціборства ў рыфмічнай пбры паміж *воляй* і *доляй*, беларушчына зазнала самы імклівы свой узьлёт і тут жа — сваю злаякасную пухліну. Вяўленьне *волі* ці пошукі *долі*? Гэта й значыла — творчасць ці руціна? Гаспадар ці просьбіт, утрыманец? Валоданьне сваёй сытуацыяй ці маўклівы пратэст супраць *аб’ектыўных прычынаў*? (Аб’ектыўныя прычыны бываюць толькі ў аб’екта.) Таленту ці нават проста жаданьня не хапіла, і перамагло другое. Пошукі *долі*. Літаратурныя й палітычныя мэтры пачалі множыцца, капіевацца, набіраць штаты — у большасьці на сацыяльную нажыўку. Вяўленьне *волі* паступова стала выключэньнем з правілаў беларушчыны, магістралю якое занялі пошукі *долі*. Гэтак славутая „Пагоня” стала выключэньнем у грамадзянскай паэзіі М.Багдановіча.

І тады прагучаў кліч: шукаць! Не будавацца, ня ўзвораваць, а шукаць! Дзе? Вядома ж, на шляхох. Беларускі шлях! Ня дом, а гасыцінец, брук, бальшак. З гэтага паўстала цэлая філязофія валацутаў, што мыкаюцца без каала й без двара. Сяктак дацягнулі да БНР. Але выенчваньне *долі* ўжо запаланіла розум, і рушылі ў шлях. Савецкі час і сытуацыя Заходняй Беларусі канчаткова вымелі з традыцыі *волю* ў абодвух яе значэньнях. *Доля* стала сымбалам экстэнсіўнага, заняпаднага „росквіту”. Да нашых дзён.

Адрозьненне хіба ў тым, што на пачатку стагодзьдзя пад сыцягі шукальнікаў *долі* йшоў сацыяльна заклапочаны элемент, а сёньня пад тыя самыя сыцягі зьбіраецца элемент дэкалясаваны. Жорсткая насмешка гісторыі, карыкатура, уедная мэтафара: „Наша Доля”, першая газэта беларускага адраджэньня, сёньня стала органам таварыства інвалідаў...

Філязофія бадзякаў. Незалежнасьць на маршы. Шлях, рух, фронт... Вечныя Вандроўнікі. Вось прапанаваныя крытэрыі, прастора, мэнтальнасьць, у якіх існуе сёньня беларуская ідэя.

Абветраная, выцьвілая, усіхная. Яна на шляху. Дом яе Мёртвы. Замест новых Луцкевічаў, Уласавых, Канчэўскіх сюды найшлі казённые людзі са сваімі камісарамі. Квазібальшавікі, амаральныя маралізатары, людзі-рэчы, *бывшие в употреблении* учарашнія камуністы, службісты, кар’ерысты-аўтсайдыры. Мроеную й жаданую, святлую ідэю яны гвалтуюць як прадажную самадаіку і, як у тым анэкдотце, лепяць ёй на задніцу свае бухгалтарскія штампы. Ня дзеля таго, каб прысвоіць ці адзначыцца, а толькі каб прыпадобніць да сябе.

Жывыя людзі абмінаюць гэты Мёртвы Дом. Бог даў Беларусі ня толькі самае горшае ў сьвеце начальства, але й самых нікчэмных патрыётаў, самых баязлівых палітыкаў, самых бязвольных змагароў...

Яшчэ ўчора руцінасьць гэтага руху ратаваў арэол падполья. Але ўжо колькі гадоў як гэты арэол разьвеяўся. І што ж змагары? Дагэтуль па ўсёй Беларусі стаяць стоды ранейшае ідэалёгіі (ці гэта камуністы вінаватыя, што не прыбралі?), так і ня ўзгоднены паміж адраджэнцамі правапіс роднай мовы, ня створана дзяржаўная ідэалёгія беларускага парадку. Нічога ня створана. Уся дзейнасьць змагароў — гэта апэляцыі да нааўнае ўлады, якую яны называюць незаконнай. Гэта тыя ж крыкі пра *долю*. І ніводнага свайго валявога рашэньня.

У гэтай філязофіі ёсьць і свае спадзевы (вось, вырастуць дзеці, тады...), і свае апраўданьні (жывем дзеля Бацькаўшчыны). Але гэта філязофія адмаўленьня творчасьці. Яна — тыя няўздымныя кайданы, у якіх дакльпала да нашых дзён беларуская Ідэя Мёртвага Дому.

А я ўсё думаў — як звязаць творчасьць паэтаў майго пакаленьня з творчасцю ўсіх гэтых панчанкаў, камейшаў, макалёў? Паміж імі — прорва. Як знайсці агульную мову з апазыцыяй, што абрала сабе такі непрывабны імідж і чыя ідэйная прадуктыўнасьць уся — ад адваротнага, *ад агіднага*, ад сваркі на гэтых ленаў, камуністаў і г.д., але бяз каліва чыну ў адказ.

Мне шкада маіх сяброў, якія колісь зазналі тую першую радасьць усьведамленьня. Многія зь іх адыйшлі ад беларушчыны. Але найболей шкада тых, што засталіся, што заглушылі свае творчыя поклічы й прынялі правілы Мёртвага Дому. Яны папаліся на множаньні, на рэпрынтах.

Яшчэ гадоў 10 таму фатакопіі твораў Луцкевіча, Станкевіча, Варонкі... прыносілі асалоду здабыткаў. Але сёнь-

ня самая ідэя вяртаньня — гэта прафанацыя. Ну, надрукавалі вершы Булака-Балаховіча й Езавітава — што далей? Магутная інэрцыя выпягвае энэргію на ўсё новыя брашуркі... І няма ім канца. Рэпрынты, перадрукі, публікаткі... Складнікі філязофіі руціны. Рэпрынтная палітыка, рэпрынтныя адраджэнцы... Быццам сабраліся паўтарыць усё, што так доўга ляжала ў спэцсховах. Паўтарыць адраджэньне тых — з тайным ці яўным помыслам апраўдаць уласную нятворчасць. Нібы за выратавальнае кола, хапаюцца яны за тыя прозьвішчы, назвы, рэчы... І ўсё адно тонуць. Добраахвотныя паўпрэды Купалы й Крэчэўскага. Імітацыя паэзіі, палітыкі, дзейнасьці, выкананьня абавязку перад бацькаўшчынай, перад ідэаламі ўласнае маладосьці.

Копія з копіі — правіла Мёртвага Дому. Ужо даўно множыцца тое, чаго ніхто ніколі не чытаў і не прачытае — нават самі капіявальнікі.

І ўсё ж маё адкрыцьцё гэтага ўсяго нагадвае мне маё першае адкрыцьцё Дзіва беларушчыны. Я адкрыў ня Мёртвы Дом. Наўзбоч ад яго зьявіліся новыя жывыя парасткі выяўленьня *волі*. Паэты, музыкі, настаўнікі... Яны ёсьць. І на гэты раз яны ўжо ведаюць сабе цану ды нізавошта ня выйдучь на біты шлях.

Раней, раз-пораз зазіраючы ў гэты тупік, я казаў сабе — ня блытай жанры. У іх дыдактычна-асьветніцкая задача, у цябе — чыста творчая. Цяпер я бачу, што гэта ня жанры, а два розныя сьветапогляды: руціна і творчасць. У кожным свая дыдактыка, асьвета й свае фікцыі. Калі Беларусь перастае быць сынонімам творчасці, яна становіцца сынонімам Мёртвага Дому. І мне няма чаго там рабіць. Я йду даглядаць парасткі *волі*. Традыцыю, якую мы мусім запачаткоўваць у палітыцы, навуцы, паэзіі. На разьвітаньне ў мяне няма слоў. Ёсьць апошні зборнік паэзіі Глёбуса, „Скрыжаваньне”, — як апэльсын, кінуты ў шыбіну Мёртвага Дому...

МІРОЛЬД КАМІНСКІ

... Гэта было гадоў 10-15 таму. У Менску, у пустым двары паміж домам Ваньковіча й Домам масонаў шараю гадзінай мы, студэнты, праводзілі свой першы сьпірытычны сэанс. Ведаеце, прага пазнаньня, цікавасьць да патаемнага, вострыя ўражаньні і ўсё такое. Здавалася, яшчэ трохі — і паміж старых муроў пазьяўляюцца сапраўдныя прывіды. У той вечар мы выклікалі дух Янкі Купалы. Зразумела, што першае наша пытаньне было: назавеце вашых забойцаў, Іван Дамінікавіч.

У двары павісла мёртвая цішыня, мы стаілі дыханьне, захвалявалася самое паветра. Сподак скрануўся пад нашымі пальцамі і пачаў соўгацца па кругу, усё хутчэй і хутчэй. Мы ледзь пасьпявалі складаць літары: Мірольд Камінскі...

Пазьней у нас шмат пісалі пра гібель Купалы. У 1942-м годзе паэт упаў у лесьвічны пралёт маскоўскага гатэлю й разьбіўся. Было выказана мноства версіяў: энкавэдэ, немцы, выпадковасьць, самагубства... Адно з раньніх і ўжо забытых меркаваньняў: сьмерць Купалы — на сумленьні беларускіх нацыяналістаў. Прозьвішча, якое мы даведаліся на сьпірытычным сэансе, ніколі й нідзе больш ня згадвалася.

Паступова жарсьці вакол гібелі паэта ўлегліся. Адыйшлі ў лепшы сьвет два найбольш кампэтэнтныя дасьледнікі гэтага таемнага эпизоду нацыянальнай гісторыі — Георгі Колас і Барыс Сачанка. Але загадка так і засталася загадкаю.

І вось сёлета, у пачатку верасьня, у рэдакцыю „Нашай Нівы” прыйшоў ліст. Без зваротнага адрасу й бяз даты. Тэкст надрукаваны на беларускай машынцы і толькі подпіс акуратна выведзены асадкай: Мірольд Камінскі:

„Паважаны Спадар Рэдактар,

Самы паганы, самы хлусьлівы і самаедзкі беларускі верш перакладзены на 80 моваў сьвету.

Гэты верш — ключ, якім у XX ст. была знутры замкнутая беларуская ідэя. Вось чаму ў 94-м яна ўжо не магла даць нікога іншага, апроч Лукашэнкі, у 95-м — ніякага іншага адказу на рэфэрэндум, вось чаму Беларусь ня здолее *не далучыцца* да Расеі.

Усё іншае ў ёй памірае, забітае, затыкнутае, затрамбаванае гэтай крыўдай з лапцямі. Салодкі мазахізм эстэцкага па-

эта, які ніколі (!) не насіў лапці і быў заўсёднікам установаў, куды й блізка не падпускалі тых, хто „людзьмі ня зваўся”.

Ён быў болей геній, чым чалавек. Монстар у бязвольным абліччы. У яго ёсць боскія вершы, але на 80 моваў сьвету перакладзены верш сатанінскі, вусьцішна-гульлівы, *швэйцарскі*. Так ён выставіў свой народ за дзьверы „Штраля”...

За Шушкевічам гэты верш ня быў выключаны з нашых школьных праграмаў. І таму нашы школьныя праграмы цяпер выключаюць са школаў.

Гэты верш быў вірусам, які выглядаў на жывую клетку, але таіў пры гэтым сваю сьмертаносную атруту, выклікаў імунадэфіцыт у нашым нацыянальным арганізме. Пакуль не паралізаваў усё. Ягонае геніяльнасьць — гэта геніяльнасьць разбурэньня. Урэшце гэты верш матэрыялізаваўся ў першай асобе доўгачаканай беларускай дзяржавы.

Ён сьпявае бяз нотаў, але побач зь ім гложне кансэрваторская прафэсура. Ён грае ў свой паляўнічы ражок, і бязвольныя казулі статкамі ідуць на ягонае граньне. Але ні ён, ні яны ня робяць гэта ўсьвядомлена.

Трэба сказаць сабе праўду: Беларусь будзе далучаная да Расеі. Няма такой волі, якая б перашкодзіла гэтаму. Дый не было такой волі ніколі. Можа, таму, што воля — гэта заўсёды неўсьвядомленая сіла? Яна нараджаецца як музыка. І ўздзейнічае як музыка. А мы занадта рацыяналістычны народ. Мы ня ўмеем верыць у Бога.

Трэба сказаць сабе праўду: беларуская мова памрэ. Ніхто сур’ёзна ня стане размаўляць на ёй. Яна памрэ, як толькі пакіне вёску. У горадзе ніхто — самыя заўзятыя моўнікі (паглядзіце сабе ў вочы) не размаўляюць на ёй сур’ёзна. Сур’ёзна па-беларуску магла гаварыць толькі вёска. Пакуль не навучылася па-іншаму.

Трэба сказаць сабе праўду: беларуская ідэя — фікцыя, якая так і ня стала рэальнасьцю. Наш спэтакаль зацягнуўся. Нашы жарты даўно сталі хлуснёю.

Нацыя нараджаецца зь любові й сьмерці. Яна — ня тая ідэя, якая дазваляе спазнаць сьвет. Таму нацыянальная ідэя — не для пазнаньня, а дзеля шчасця.

Трэба сказаць сабе праўду... Калі нас далучаць да Расеі, калі памрэ мова і беларуская ідэя разьвеецца як ранішні туман, — тады мы будзем са скураю здзіраць зь сябе гэтую маску бязвольнага генія і крывёю змываць таўро „людзьмі звацца”.

Калі толькі маска не ўрасла ў касцьцяк”.

ГІБЕЛЬ ТЫТАНІКА

Вайна скончылася ў 1944-м. Вось калі ў Беларусі пачаўся *савецкі пэрыяд*. Дагэтуль беларушчына, так ці гэтак, а йснавала на гэтай зямлі — прадукавалася, змагалася, сьцьвярджала сябе. Пасьля зьнішчэньня *нацдэмаў* у 30-я гады, тут яшчэ дзеілі тытаны беларушчыны й варушылася нейкае падпольле. У Заходняй працавалі гімназія, музэй, друк, арганізацыі. Нават фатальны ўдар 1939-га ня зьнішчыў усіх. А што засталося — зноў павыходзіла на сьвет у вайну. Зноў пачало прадукваць, пладзіцца, расьці. Але ў 44-м быў нанесены сакрушальны ўдар. Усё жывое было альбо зьнішчанае, альбо выехала за мяжу. Тут — на цэлыя 50 гадоў запанавала мёртвая цішыня. Ня стала тытанаў, а якія й засталіся, дык або пераставалі быць тытанамі, або становіліся тытанамі сыстэмы. Астатнія, каму дзівам удалося выжыць, зашываліся хто-куды і ўжо думаць ня сьмелі пра адраджэнскую дзейнасьць.

Іх ціхае ліставаньне, прапахлы лекамі быт пажылых людзей, падбітых у канцлягерох, зьмена прафэсіяў — ва ўсім гэтым бачныя сьляды вымушанага распаду колішніяе беларушчыны. Для яе наступілі новыя часы, якія не маглі не адбіцца на яе зьмесьце й сутнасьці. Беларусчына з наступальніка ператварылася ў акружэнца, які альбо ціха прымыкаў да атакоўцаў (з таемным намерам „хоць неяк паўплываць”), альбо прыкідваўся мужыком з суседняе вёскі, які тут выпадкова нагледжвае палянку для пашы. Тое, што буяла ў дарэвалюцыйныя й даваенныя часы, цяпер падарванае й панявечанае, думала толькі пра адно — каб выжыць. Ужо не адраджэнцы, а проста людзі натуральна чапляліся за йснаваньне — хто за сыстэму, хто за колішніх папалечнікаў, а найчасцей — за сваякоў, за сабес. І такі „выбар” ня быў уласна выбарам. Ці не адзіным прыкладам нацыянальнага стаіцызму насуперак сыстэме стала Ларыса Геніюш.

* * *

Яшчэ ў сярэдзіне 80-х гадоў у Гомелі, у самым цэнтры места, у сучаснай аднапакаёўцы жыла кабета паважнага веку,

слабога здароўя й выразнай дасавецкай культуры. Атрымаўшы выхаваньне ў тутэйшай жаночай гімназіі, яна на ўсё жыцьцё захавала колішнія рэгулы паводзінаў і ўяўленьне пра долю жанчыны. Яна сьпявала ў хоры, займалася рукадзельлем і зь піетэтам чытала Ушынскага. Яе лёс — характэрны для яе пакаленьня, але зусім нерэальны для майго. Праўда, для мяне кабета паважнага веку была перш-наперш жонкай рэдактара віленскай „Нашай Нівы” Аляксандра Ўласава. І клікалі яе гэтаксама — Аляксандра. Яна казалася, што іх шлюб быў выпадкам выключным. У 1920-м карэнная гамяльчанка Аляксандра Стэльмахавіч ці Аляксандра Серада (паводле першага шлюбу, той муж загінуў у першую сусьветную вайну), паехала да хворай сястры ў Баранавічы. Зразумела, з прыгодамі, за мяжу. Пасьля там у кагосьці была вечарынка, „бліны”. Сабралася ўсё гарадзкое начальства, натарыюс — „галоўны ў гарэлцы”. Там быў і Ўласаў. Ці ня самая калярытная постаць беларускага адраджэньня. Тытан як з аблічча, так і ў думках ды ўчынках.

* * *

Выйшаўшы на першыя ролі ў беларушчыне, Уласаў выразна адрозьніваўся ад іншых. Ён быў ня столькі *беларусішчам*, колькі *чалавечышчам*. Гэта значыць, не зацыкліваўся на праграмных формулах, але захапляўся ідэяй жывога прадпрыемства, аж да авантурызму. Зрэшты, у часы „Нашай Нівы” мала хто зь беларускіх дзеячоў нагадваў тых „функцыянэраў партыі”, жалезных людзей, якіх мы ведаем зь фільмаў пра бальшавікоў, і якіх так шмат у беларушчыне цяпер. Уласаў — атлет, бас, самыя фэерычныя ідэі. Такім уяўляецца рэдактар „першай беларускай газэты з рысункамі”.

Аляксандра Ўласава пражыла ў Заходняй Беларусі да арышту мужа ў НКВД. Яна брала ўдзел ва ўсіх прадпрыемствах гэтага народніка, сэнатара Польскага Сойму, ініцыятара беларускіх школаў, тэатралізаваных сьвятаў і г. д.

„У 1922 годзе АМ (Аляксандар Мікітавіч, — яна ўвесь час успамінала яго так — А.Эм.) адкрыў у Радашкавічах філіял ТБШ і гімназію, атрымаўшы ад польскага ўраду канцэсію на сваё ймя.

У складзе вучняў першыя два гады пераважалі жыды, але з кожным годам працэнт беларусаў павялічваўся і стаў большасцю. Гімназія насіла ймя Скарыны, прайснавала шэсьць гадоў і была зачыненая ўрадам, які ўтледзеў, што яна камуністычная.

Перш чым зачыніць гімназію, польскія ўлады арыштавалі АМ і накіравалі яго ў лягер Шчאלкова, пад нямецкую мяжу. Лягер размяшчаўся ў дашчаным хляве, кармілі вельмі дрэнна.

АМ сарганізаваў усіх, хто быў у лягеры. Напісалі сьпіс: хто, адкуль і за што. Паслалі заяву ў Лігу Нацыяў.

Аднойчы раніцай у Варшаву прыехала камісія й спыталася, што гэта за лягер і хто ў ім сядзіць. Потым камісія паехала ў лягер і лягер расфармавалі. АМ вызвалілі першым, тэлеграмай. Усяго ён прабыў тут 4 з паловай месяцы.

Не абыйшлося без кур'ёзу. Да міністра асьветы прыехала дэлегацыя беларусаў. Не пасьпелі яны адчыніць дзьверы ў кабінэт міністра, як той замахаву рукамі й закрываў: „Уласава ўжо выпускаці, выпускаці!..” Прадстаўнік дэлегацыі адказвае: „Мы зусім ня ў гэтай справе”. Міністар быў сканфужаны...

Пасьля закрыцьця гімназіі засталіся даўгі, якія павінен быў плаціць канцэсіянэр Уласаў. АМ узяў у кайстру хлеба, сала й пайшоў у Маладэчна — адседжваць даўгі.

У гутарках з сялянамі АМ казаў, што „Польшча хутка здохне, і палі будуць араць трактары. Будуць калгасы, саўгасы. Адкрыецца праклятая мяжа, і будзем жыць у адной сям'і”.

Будучы абраным у Сэнат, АМ даводзілася бываць у Варшаве на прыёмах. Так, аднойчы ў Польшчу прыехалі ангельскія госьці. Старшыня запрасіў і беларускага сэнатара Ўласава. Давялося паехаць. Але не было адпаведнага строю. Пазычылі шлюбны гарнітур з цыліндрам. Калі АМ увайшоў туды, дзе сядзелі госьці, усе маўчалі. Ён павітаўся і па звычцы пажартаваў. Усе засьмяяліся й павесялелі. Старшыня, калі даведаўся, што АМ размаўляе з гасьцямі па-ангельску, сказаў: „Прашу Вас, пан сэнатар, займаць гасьцей. Апроч Вас ніхто ня ведае ангельскае мовы”.

Акрамя ангельскай, АМ дасканала валодаў нямецкай мовай. Бо ў політэхнічным інстытуце ў Рызе, дзе ён вучыўся, выкладаў пераважна па-нямецку.

АМ збіраўся пісаць раман „Палеская прынцэса”. Шмат было сабрана матэрыялу, але ня суджана было гэтаму зьдзейсьніцца”.

У 1939 годзе ён, узяўшы кошык яблыкаў і аточаны з усіх бакоў дзецьмі, выйшаў на дарогу сустракаць Чырвоную армію...

У камэры маладэчанскай турмы замест 7 вязьняў сядзелі 77...

Яна дзяжурыла пад вокнамі турмы, дамагалася сустрэчы з мужам, але безвынікова. Вярталася дадому (фальварак Мігаўка) пешкі. Было марозна, зорнае неба. „Грукаюся ў дзьве-ры свайго дому, работніца не адчыняе, адказвае: „Вас тут няма, дзеці ў суседкі”.

„... Судзіла яго асобая нарада. Далі пяць гадоў папраўча-га лягеру й 28 лістапада 1940 году накіравалі ў Марыінскі ля-гер Навасібірскай вобласці.

Едучы празь Менск, АМ нейкім чынам перадаў запіску Уладзіславе Францаўне Луцэвіч, прасіў пра перадачу. Калі УФ затэлефанавала Купалу ў Маскву, той адказаў: „Аддаць усё маё”. Але калі УФ прынесла перадачу, адказалі, што цягнік ужо пайшоў.

Ён мог памерці ў сваім улюбёным Менску, але, дзякуючы моцнаму здароўю, працягнуў яшчэ да Навасібірску”.

Свідетельство о смерти

Гр. ВЛАСОВ Александр Никитич умер одиннадцатого марта тысяча девятьсот сорок первого года. Причина смерти поролич сердца, о чем в книге записей актов гражданского состояния произведена соответствующая запись...

„Вас тут няма”... Людзі сабралі ёй грошы на дарогу — да Баранавічаў, да сястры. У 1946-м яна вярнулася ў Гомель.

* * *

Я запісаў яе ўспаміны на магнітафон і ў нататнік, зрабіў копіі тых папераў, што засталіся ад яе архіву пасля візытаў менскіх дасьледнікаў. А неўзабаве яна памерла. Яна казала мне, што ёй 104 гады.

* * *

... Прыкладам стаіцызму была Ларыса Геніюш. Колькі ні намагаюся — не магу ўспомніць яе голас. Голас Зоські Верас — помню, сваёй бабулі — помню. А Ларысы Геніюш — не.

Найбольш выразна памятаю голас Аляксандры Ёласавай — нават у такім паважным узросьце — высокі, чуваць, што пастаўлены яшчэ ў дзявоцтве.

„БРУДНЫЯ” ТЭМЫ

Калі закранаеш у „Нашай Ніве” „брудныя” тэмы чужа-ніцы, хама, акупацыі, на руках непазьбежна застаюцца сляды. Ужо ўсе рукі вымазаныя гэтым. І якую новую тэму ні возьмеш, пакідаеш на ёй адбіткі. Надыходзіць час, калі ўсё навокал цябе перамазана і ўсё, што ты ні прыносіш сюды, — таксама. І калі ты стомлена прысядаеш на крэсла, то бачыш, што ўсё вакол цябе замурзанае, але... Усё так і ёсьць. Гэта наш сьвет, адлюстраваны ў „НН”. Гэта сьвет, які ты спасьцігаеш. Сьвет нябачны, які ты маляваў сабе ва ўяўленьні чыстымі фарбамі, дзякуючы брудным плямам набывае свае абрысы. Гэта твой сьвет — бачны і ўжо амаль зразумелы.

ПАЦЯРПЕЛЫ Ё СУД НЕ ЗЬЯВІЎСЯ

Усё пачынаецца зь першага госьця. Ты слаба прэрэчыш, а ён ужо радасна крычыць табе ў вочы: „Братуха! Ці гэта ты! Мы ня бачыліся сто гадоў! Давай, накрывай хутчэй на стол... я буду спаць вунь там... дзе твой халат?.. я прыму душ...” Ён то шчасьліва рагоча, то раптам уважліва прыгледзіцца да цябе: „Халера, ды ты не зьмяніўся зусім! А гэта твая жонка?.. А помніш Людку? А Кацьку? А помніш, як... А памятаеш... Ну, ты малайчына. Я страшэнна рады за цябе. Дай, я цябе пацалую...”

Ты сыціпла ўсьміхаецца, адступаючы на кухню. Ты не пасьпяваеш сабрацца з думкамі, а ён ужо прыняў душ, ён павесіў свае трусы („дык памытыя ж!”) над тваім сталом, ён нажраўся, напіўся і дрыхне цяпер у тваім ложку. А ты, седзячы пад ягонымі трусамі, слухаеш давяральны й ціхі голас другога госьця: „Ведаеце, мне будзе не зусім камфортна ў адным пакоі з гэтым чалавекам. Вы ж паглядзіце, што за манеры! Таму будзе лепш, калі я займу ваш пакой, праўда? Гэта ж не павінна вас абцяжарыць, мы ж з вамі... вы памятаеце. І не тактоўна было б нагадваць, як шмат вы мне абавязаны. Наша даўняя дружба ўсяляе надзею...” Ён папросіць да бульбы пару масьлінаў, толькі пару, і крыху кечупу, зусім трошкі, на кончык нажа. Ён натоліць свой лёгкай голад, вып’е кубачак кавы й адправіцца ў твой пакой, пакінуўшы сваю замазаную кечупам талерачку на сталe, акурат пад трусамі першага госьця.

А тады ўваліцца цэлая кампанія. „Дзядзька, не хвалюйся, мы тут на кухні, на падлозе. Старая любоў не ржаве! Уся ўласьць саветам! Жыве Беларусь! Ня хочаш жа ты сказаць, што мы стварылі табе нязручнасьці. Ды ты, брат, зажраўся зусім, закабанеў. Ладна-ладна, жартуем!” І сапраўды — братэрства, гасьціннасьць, калектывізм... Толькі б хутчэй яны ўсе пад’елі, наспаліся ды валілі к чортавай матары... Не, ім ты гэтага ня кажаш. Гэта ты так унутрана нэрвуеся...

А цяпер уяві сабе, што яны нікуды ня „зваляць”. Ні заўтра, ні празь месяц, ніколі. Ужо вельмі хутка ты сам вывесіш свае трусы побач з трусамі першага госьця, з другім будзеш тайна й грэбліва абмяркоўваць усіх астатніх, а з трэцімі — гудзець ноч напралёт. Яны будуць так рабіць, бо гэта ўсё ў

іхнай чалавечай прыродзе, а ты будзеш падыгрываць ім з гідлівасцю, бо ў тваёй прыродзе нічога такога няма...

* * *

Тэма акупацыі дзіўным чынам сплятаецца з тэмаю хама, прычым — ня столькі таго нахрапістага хамуйлы, колькі хама як чужога, як чалавека зь іншага асяродзья, зь іншымі правіламі паводзінаў. Калі ты дазваляеш яму дыктаваць свае правілы, не паказваючы на тое, што тут, куды ён прыйшоў, правілы іншыя, то ты сам і робіш зь яго хама. Хам — ня зьява й не прырода, не паталёгія. Хам — гэта сытуацыя. Ускосна яе стварае сваёй падатлівасцю той, адносна каго нехта хам.

Як падатлівы чалавек непазьбежна ператвараецца ў марыянэтку, так і нацыя, якая не сыцьвярджае ўвесь час сваю незалежнасць і годнасць, — падпадае пад акупацыю: адну, другую, трэцюю... Прыкметы захопу, нападу, анэксіі як бы забываюцца, і ўжо здаецца, што ніякай акупацыі няма. Галоўнае не ўспамінаць, і будзе здавацца, што гвалт скончаны ці, калі заўгодна, пераможаны, а яшчэ лепш — што яго не было.

Вось адкуль усе гэтыя разважаньні пра братэрства й крэўнасць расейцаў і беларусаў — дзвюх адрозных паводле ментальнасці нацыяў. Гэта імкненьне беларуса „не будзіць праблематыку”, бо такія пытаньні паўстануць, што ня дай Бог! Хай яны ўсе тут жаруць ды начуюць, хай я сам буду падыгрываць ім і крыўляцца на іхны манер, абы ўсё неяк улеглася. Скажы, хіба ня гэтаму кожная беларуская матка навучае сваё дзіцё? Ня лезь, не высоўвайся.

* * *

Для таго, каб адказаць на пытаньне — ці ёсць акупацыя, ці яе няма, трэба мець звесткі з двух бакоў: з боку захопніка і з боку захопленага. І калі прыкметы агрэсіі заўсёды тыповыя (гвалт над мірным жыхарствам), то паводзіны акупаванага могуць як падкрэсьліць агрэсію, так і знівэляваць яе. Нават пры самых жорсткіх і цынічных злачынствах агрэсара ўсё гэта можа й не выглядаць на акупацыю. Як у нашым выпадку, калі нам намякнулі і мы забралі сваю заяву з суда...

Акупацыя Беларусі праз доўгія гады стала ўсенароднай *фігурай замоўчвання*. Гавораць толькі пра некаторыя з тых акупацыяў, якія нібыта скончыліся: французскую, нямецкую... (Я пішу *нібыта*, бо ніхто толкам ня ведае іх рэальных наступстваў для Беларусі.) Але вось незадача: паняцце „акупацыя Беларусі” не адрознівае, французская яна ці расейская, бо ёсць толькі „акупацыя Беларусі” з шэрагам тыпалагічных прыкметаў, характэрных для ўсіх без выключэння агрэсіяў. Пры ўсіх расейскіх царох, пры французях, пры паляках, пры немцах, пры татарых і пры бальшавікох акупанты цынічна забівалі мірнае жыхарства. На любую з агрэсіяў, у тым ліку расейскіх і савецкіх, прыпадаюць вёскі, спаленыя разам зь людзьмі, канавы з трупамі й гвалт над сьведчаньнямі нацыянальнай тоеснасьці.

Крывавае, трупнае, „нецікавае” гісторыя. Гісторыя акупацыі. Не напісаўшы яе, мы не напішам і гісторыю суб’екта. Мы проста ня станем ім.

ПЭРСАНАЖЫ І АЎТАРЫ

Калі людзі і сапраўды падзяляюцца на пэрсанажаў і аўтараў, то сёння час аўтараў застаўся ззаду і надыйшоў час пэрсанажаў, дзейных асобаў, герояў. Драма гэтага часу — у скасаванні літаратурнае ўмоўнасці. Дзюймовачка выпадае з свае шкарлупіны ў брудную балотную ваду. Добра сябе пачуваюць дзейныя асобы, кепска — іх выканаўцы. Артыст у трагедыі знаходзіць ціхі прыстанак пасля вялікае сцэны, дзе падманваюць, забіваюць і вымагаюць геройства ўжо ня ўмоўнага. Людзі наракаюць, што вымушаныя рабіць неўласцівыя ім рэчы, жыць так, як раней жылі толькі кніжныя героі. І хліпкі дзядзечка-пісьменьнік, які ўчора складаў вершы пра мужага бальшавікатэарыста, сёння сам мусіць узяць у рукі гранату.

Але ён ня прагне нікому рабіць блага, у яго дрыжаць рукі і прападае голас, яму хочацца лепш памерці самому. Ён усёй сваёй істотаю працівіцца таму, каб увайсці ва ўласную кніжку і зачыць па сабою ж прыдуманых законах. У яго сям'я, кватэра, лысіна...

Раней якія праблемы хвалявалі сэрца? Узяў траяк і не аддаў. Вынеслі сямейны развод на прафсаюzny сход. Не зусім тое й не зусім так некаму сказаў... Патрабавалася ў прыныцы зусім няшмат сумлення, маралі, надзейнасці, каб лічыцца прыстойным чалавекам. Людзі прывыклі, адаптаваліся да гэтага. І вось прыйшоў час, які запатрабаваў усяго сумлення, усёй маралі і ўсёй надзейнасці, — усяго або нічога. А дзе ўзяць, калі прывык да малога?

І пачалося. Першае памерла сяброўства, бо якое сяброўства ў пэрсанажа, а тым больш — у непэрсанажа? Шэрагі сяброў скарачаюцца на колькасць тых, якія вышэй за ўсё паставілі грошы, і тых, якія ня здолелі супрацьстаяць падману, ня здолелі стаць пэрсанажамі. Літаратура крытычнага рэалізму страчвае цікавасць, бо „такога поўна ў жыцці”. Зь вялізнае ілюзіі добра засталіся крохі, якія штодня трэба вышукваць з павелічальным шклom, і не заўсёды гэта ўдаецца. Затое гэтыя крохі ўжо не ілюзорныя, іх можна *намацаць*.

У гэты час пытаецца ў сябе: а чым, уласна, адрозніваецца дзейная асоба ад выканаўцы? Мабыць, толькі адказнасцю. З пэрсанажа не спытаеш, аўтар жа нясе адказнасць за

свае ўчынкі і паводле гэтага заслугоўвае найменшне прыстойнага або непрыстойнага чалавека.

Адказнасьць — другі бок свабоды. І пэрсанаж ня можа быць свабодны ад уласных заганаў: ад прагі грошай і сьвербу славы.

Сьнежаньскі вецер нясе гэтае лісьце кніжных старонак без кірунку й бяз мэты. Гамлеты, Міколки-паравозы, Блюмы, Міці Карамазавы, японскія імператары... Яшчэ ўчора падначаленыя аўтарскай волі, яны размяшчаліся ў нейкім парадку, на сваіх месцах. Але сёньня й самі аўтары — недзе сярод іх, такія ж бязвольныя, безадказныя й бязмэтныя. І ўсё за ўсіх вырашае вецер. Такі ж безадказны. Такі ж бязмэтны...

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ

Калі я вучыўся ў школе, я вельмі не любіў, каб простая мова пачыналася з двухроп'я й двукосься. Я цярэць ня мог... Іншая рэч — абзац і працяжнік. І нават выбіраючы ў бібліятэцы кніжкі, я заўсёды аддаваў перавагу тым, у якіх было болей абзацаў і простая мова пачыналася з працяжніка. Цяпер, вядома, ужо даўно ўсё ня так і нават наадварот, а тады...

Магчыма, мая нялюбасць дыктавалася тым, што ў школьных дыктоўках мы абавязкова павінны былі простую мову пачынаць з двухроп'я й двукосься, а ня йнакш. Школьная ж веда трывала асацыявалася для мяне з самой школай, у якой не было і, паводле агульнага пераканання, не магло быць нічога цікавага. І мы мусілі ставіць гэтыя клятыя двукосьсі. Нібыта простая мова была чымсь несапраўдным, ілжывым альбо іранічным.

А можа, прычына маёй нялюбасці была ў самых знаках прыпынку, якія падсведама ўяўляліся знакамі зняволення. Загад настаўніка „Адкрыць двукосьсе!” гучаў як каманда „Адкрыць камэру!” „Закрыць двукосьсе!” — „Закрыць камэру!”

Зусім інакш успрымаўся абзац — знак пачатку, і працяжнік — знак паветра. Гэта былі знакі свабоды.

Шмат гадоў пазьней, у савецкім войску, па турмах я часта чуў выкрык салдата і афіцэра „ВВ”, зьвернуты да зняволеных: „Шум в камере!” І мне здавалася, што я чую самыя гэтыя двукосьсі, у якія заключаўся выкрык, нібы двукосьсі — загучалі.

У той самы час я заўважыў, што ў афіцыйных дакумэнтах — розных пратаколах, тлумачальных запісках, заявах, — простая мова ніколі не пачынаецца з працяжніка. Працяжнік застаўся толькі ў мастацкай літаратуры ці ў тэкстах, якія пісаліся ад сябе альбо для сябе. Бо толькі ў такіх тэкстах можа жыць свабода...

МАСТАЦТВА НЕНАРОДЖАНЫХ

Калі ня думаць сёння пра тых, хто піша ўчора...

Гэтыя прыходзяць ніадкуль і ў нікуды. Маладая літатура... Ёй ня дадзена адлічваць сябе ад папярэднікаў, няма нават куды паставіць нагу. Папярэднікі намацвалі тут глебу, але не пакінулі вежаў, і балота зноў зацягнулася раскай...

Вучыцца ў клясыкаў? Але што выбіраць? У клясыкаў усё зьбітае ў адно й разам пакрытае лякам. Клясыка ня ведае праблемаў самавыяўленьня. Вучыцца ў фальклёру? Але ён сам сёння ня ведае сябе; аганізуе, прыпудраны афіцыйзнікамі ды нэафітамі. Вучыцца на Захадзе? Але Захад — *terra incognita*...

Іх ніхто не нараджаў, яны не пакліканыя ані папярэдніай літаратурай, ані нацыянальнай традыцыяй, ані нават шырокімі літаратурнымі стэрэатыпамі...

Іх няма, але яны не пустата... У слове *няма* — факт іхнае прысутнасці.

Што будзе пасля соцрэалізму? Постмадэрнізм? Гульня стыляў — тое, чым сёння ўжо можна назваць усё... Постсоцрэалізм?

Новая літатура шукае сябе ў перакладзе расейскамоўнай гарадзкой рэчаіснасці на беларускую мову. Яе наканаваньне — прымітывізм, самавучтва, „мэтодыка тыку”. Старэйшыя пазіраюць на іх зь недаверам — ці ж выжывуць?

Можна было здагадацца, што будзе канфлікт або што пераемнасці ня будзе, але каб настолькі...

Пашыраная беларуская зьява найноўшага часу — бацька не пакідае сыну нічога істотнага: ні дому, ні справы, ні капіталу, — і кожнае пакаленьне пачынае спачатку. Тое самае ў літаратуры. Але гэта — канстатацыя, а не апраўданьне.

Разам з тым, усё гэта аб'ядноўваецца ў пэўную агульнасць. З школьных твораў гэта ўжо пачынае афармляцца ў літаратуру. Але гэта школа, у якой настаўнікі схаваліся ад вучняў.

Можна здагадацца пра тое, што ім баліць, але яны толькі здагадваюцца пра гэта самі. Нічога не сыцьвярджаюць і нічога не адмаўляюць.

— Скажыце мне, што вы ёсьце.

— Мы ёсьце!!! — яны крычаць гэта так, быццам ад таго,

ці іх пачуюць, і сапраўды залежыць, ёсць яны ці не. Але іх не чуваць.

— Скажыце, што вы ёсць. Дайце які-небудзь знак. Распаліце вогнішчы. Калі вы жывыя... Хоць бы паварушыце рукой...

СЭЗОН ПАВЕТРАНЫХ ШАРОЎ

Ёсьць здарэньні, якія ня можна ўсьвядоміць. Мы іх толькі апісваем. Гэта як апісальны пераклад. Слова *вырай* выпроствае істоту з ног да галавы, як бы вырастае ў табе, яно стала часткай твае сутнасьці. Па-расейску яго можна перакласьці толькі апісальна: *теплые края, перелетные птицы, время отлета...*

Вайдас Даўніс загінуў у віленскім Нагорным парку на сьвяце паветраплаваньня. Ён не паспеў забрацца ў кошык, калі шыр сарвала зь месца. Ён толькі зачапіўся й вісеў на руках. Калі вышыня стала ўжо невыратоўная, за сто мэтраў, калега схапіў яго за куртку. Вайдас адпусьціў рукі й выслізнуў з адзежы... Засталося ў яго пяцёра дзяцей.

Так выглядае „апісальны пераклад” таго, што здарылася ўлетку, але што не даецца ўсьведамленьню. Нехта назваў яго-ную сьмерць недарэчнай, нехта — артыстычнай. Што да мяне, дык я так і не паверыў. І не таму, што ня быў тады ў парку. Проста бываюць рэчы, усьведамляць якія няма ані сэнсу, ані тым больш жаданьня. Адразу пачынаеш разважаць: хто гэтым усім кіруе? А такія развагі ні да чаго не прыводзяць.

Мусіць, добра быць акуратным каталіком-літоўцам. Яны ведаюць, дзе аднялося, а дзе прыбыло, і куды мы ўсе йдзем. А я ня ведаю. І што ні кажы, гэтае няведаньне — маё. Я ведаю, што ніколі ня буду верыць. Мне проста няўтульна, быццам аднялася нейкая здольнасьць. Як бы горш стаў бачыць, чуць, рухацца, а прычыны — няма.

На саракавы дзень пасья гібелі Даўніса нас, супрацоўнікаў „Нашай Нівы”, запрасілі ў віленскую Малую Залю Барока на вечар памяці нашага калегі й раўналетка. У Літве Даўніс займаўся прыблізна тым, чым мы займаемся ў Беларусі — пісаў і выдаваў літаратуру. Нехта назваў яго домам культуры ў адной асобе. А філэзаф Шлёгерыс сказаў, што сьмерць Даўніса на працёртым палатне сучаснай літоўскай культуры сталася вялізнаю дзіркай, і яго няма кім замяніць.

Мы слухалі Баха, і кожны, напэўна, думаў пра чалавека на маленечкім здымку, што стаяў на аргане.

Даўніс быў зьвязам адноўленае „НН” зь Літвой, зь літоўшчынай. Як для мяне, дык — самы трывалы й надзейны

зв'яз, стары сябра. Мне заўсёды здавалася, што я пачуваю сябе зь ім як крыху больш гарачай пароды чалавек, гэткі „парывісты славянін”, Міця Карамазаў. Як гэта растлумачыць?.. Больш шырокія й нязграбныя рухі й думкі... Гэтага нельга было схаваць ці ўтаймаваць, бо гэта ў крыві. У ягонай і ў маёй.

Але зараз я злавіў сябе на думцы, што, трапляючы ў асяроддзе маіх маскоўскіх калегаў, я заўсёды пачуваюся зь імі ня кім іншым, а менавіта Даўнісам. І ўжо не магу ані адкрыцца, ані ўзбудзіцца болей, чым дадзена. І гэта ўжо яны пачуваюцца са мною Міцямі Карамазавымі. А я — Даўніс. І калі яго сапраўды больш няма, то гэта ад яго ўва мне й застаецца назавсёды. Нават калі я ня буду ведаць, як гэта назваць.

Старыя сябры не паміраюць. Яны, як сваякі й блізкія людзі, уваходзяць у нас саміх і застаюцца там, і ўжо разам з намі ўваходзяць у іншых. Магчыма, так памнажаецца свят...

Дзіўна, што з усіх маіх апісанняў мінулага сезону ягонымі знакамі застаюцца словы *неўразумелая сьмерць і паветраны шар*. Яны ўвесь час спалучаюцца між сабою (як і ў прыкладзе з амэрыканскімі падарожнікамі, якіх зьбілі над Беларусіяй), надаючы ўсяму, што адбываецца, нейкі камічна-трагічны змест. Што можа быць лепшаю антытэзаю сьмерці, чым паветраны шар? Ніхто й блізка ня думаў, што ў нас будуць забіваць амэрыканскіх спартоўцаў. Ніхто й блізка не дапускаў, што можа памерці Барыс Сачанка.

Пасьля такога здарэння, якое зноў ня можна ўсьведоміць, пачынаеш шукаць вачыма наўкола — а хто ж застаўся? Да каго яшчэ можна прыйсьці табе, ці то леваму, ці то правому — любому, і хто б не выстаўляўся перад табой уласнай пэрсонай, а думаў, як з тваіх жаданняў вырабіць толк. Сачанка не павучаў, а даваў зразумець...

Я пачынаю новае апісаньне, хоць сэнс ня ў гэтым. Сэнс у тым — для мяне асабіста — што гэта быў адзіны чалавек з старэйшага пакаленьня, зь якім мяне нелучыла нічога, акрамя мовы. І нічога, акрамя мовы, не было істотнае ў гэтай лучнасьці. Ані там характар, ані рэгаліі, ані ўзрост з досьведам. Магчыма,

таму Барыс Сачанка быў для мяне сябрам? Бо аднае мовы было дастаткова, каб з'явілася патрэба гаварыць, сустрэцца, даваць і атрымваць пачуццё адзінства, надзейнасці, жыццёвасці тваіх вычитаных у кніжках думак.

Да іншых старэйшых заўсёды цяжка было прабіцца. Гаворыш, а ніякае аднасіці табе не перадаецца. Можа быць, маё пакаленне так доўга бурапеніла й бурапеніць ад таго, што дагэтуль яно як бы не прызнае, не прынятае, і цяпер ужо будзе прынятае й прызнае толькі біялагічным парадкам. Ня стану дашуквацца, чый тут комплекс — старэйшых ці наш. Мабыць, позна пра гэта гаварыць. І гаворыцца толькі дзеля таго, што ў Барыса Сачанкі такога комплексу не было. Які-небудзь апальны студэнт ішоў да партыйнага й літаратурнага начальніка і сустрэкаў на гэтай верхатуры афіцыйнага жыцця разуменне сваіх беларускіх ідэй, мараў і страхў. Наш студэнцкі пасля гэтага выходзіў у людзі бяз страты сваіх перакананняў і прынцыпаў. Бо тут знаходзіўся такі шлях, на якім такое было магчымае.

... Нічога ня буду казаць пра „дзірку ў працёртым палатне культуры”. Сьмерць правакуе на прыгожыя словы. Але гэтая прыгажосць дзеля сущышэння сама ведае, што не сущыць. Бо замены Сачанку — ні ў якой яго іпастасі — няма.

І я вяртаюся ў Літву, каб распавесці пра яшчэ адзін паветраны шар гэтага сезону.

Літва, нібы адмыслова дзеля Беларусі, стварае хрэстаматыйныя ілюстрацыі — узоры быту нацыянальнай дзяржавы. Літва — выдатніца ў школе постсавецкіх народаў, акуратная й старанная, прагнае да вучобы, яна пераходзіць з класы ў класу, павялічваючы адлегласць ад трэцягодніцы-Беларусі, якая прагульвае ўрокі, як прагульвае іх неахайная дзяўчынка ў заношанай школьнай форме — прагульвае не дзеля кіно ці нейкіх іншых забаваў, а дзеля самога прагульвання. І гэтаксама, як дзяўчынка-трэцягодніца, Беларусь недалюбае Літву, пазбягае гэтай старанніцы, якая марыць паступіць ва ўніверсітэт аб'яднанай Эўропы, бо сама Беларусь ня марыць ні пра што.

Нашая тоеснасць — у мінуўшчыне.

У музеі бурштыну ў Паланзе — чысціня й парадак. Бурштынавая нацыя стварыла музей пра ўвесь бурштын сьвету — Амэрыка, Афрыка, Сібір... Літоўцы ведаюць, чым могуць узяць. Баскетбол, бэкон, бурштын... А знаходзіцца музей у добра адрэстаўраваным палацы графа Фэлікса Тышкевіча (з *нашых*, лагойскіх Тышкевічаў). У мэмарыяльным пакоі графскае сям'і сярод здымкаў і асабістых рэчаў старажытны паліфон, працінаючы душу й будзячы генную памяць, вывоньвае палянэз Агінскага. Таго самага Агінскага, чый падобны палац у Залесьці каля Смаргоні занядбаны ў нішто.

Адзін лёс у дваранства Вялікага Княства Літоўскага — „Разьвітаньне з радзімай”. А вось у палацаў у іхніх лёс розны. Калісьці пад наступам узбуджанага люмпэну эліты пакінулі край. Але куды ж без элітаў? І цяпер мы маем эліты зь люмпэну.

Калі ў верасьні ў Вільні Купалаўскі тэатар паказваў сваю „Ідылію”, там была заключная сцэна, калі дваранства пакідае Беларусь. Заля здранцвела. У мёртвай цішыні пачуліся гукі паліфону. Зразумела, гэта быў палянэз Агінскага. Дэкарацыі на сцэне ператварыліся ў... паветраны шар і ў кошык, куды паселі нашы ідылічныя паны. Усё неверагодна прыгожае — аж мароз па скуры. (У гэтым выпадку прыгажосьць ня мела на мэце суцяшэньня і таму выклікала ня роспач, а „праведны гнэў”.) Ідылія скончылася. Паны ўзьнясьліся. А хто ж застаўся?..

Перад палацам Тышкевіча ў Паланзе стаіць скульптура Міласэрнага. Ягонья рукі раскрытыя, нібы абдымаюць увесь гэты край. Тут — ягоная краіна, ягоныя людзі, ягоны музей бурштыну. За Тышкевічавым паркам чуваць, як шуміць цёплае мора...

ЭЦЮДЫ АБ СЬМЕРЦІ

Перад сьмерцю трэба ўсё прывесьці ў парадак. Але гэта ня тычыцца сьмерці мараў, якія звычайна й паміраюць ад жаданьня навесьці парадак (не ад парадку!).

Ты можаш панічна баяцца сьмерці або сустракаць яе з годна ўзьнятаю галавою, або *падрыхтавацца* да яе, асэнсоўваючы яе, — канец усё адно адзін. І ён не залежыць ад цябе. Калі жыцьцё — права, дык сьмерць — бяспраўнасьць. Усе людзі аднолькава бяспраўныя перад ёю. І прававая дзяржава — гэта сфэра вынікаў, гэта імкненьне стварыць хоць нейкую ілюзію права, калі крыніца бяспраўя, ягоная першапрычына — сьмерць — недаступная, недасяжная...

Трэба яшчэ разабрацца, што страшней — сьмерць ці вечнае жыцьцё. У канцы дарогі для падарожніка сэнс вандроўкі, у канцы тэрміну — сэнс вучобы, працы, службы. Канечнасьць неабходная, сэнсоўная, а бясконцасьць — бязглуздая й страшная. Канечнасьць — апірышча, бясконцасьць — прорва.

Але ў тым і рэч, што канец, тэрмін ягоны — ня вызначаны. Ён можа настаць праз хвіліну, а можа праз сто гадоў, а можа... (ніколі?). Таму выбар — што страшней — пралягае паміж вечнасьцю й невядомасьцю. І ў першым (бясконцасьці) і ў другім чалавек пачуваецца абсалютна залежным. Сьмерць як канечнасьць, як апірышча, — ня менш ілюзорная за вечнае жыцьцё. Сьмерць — адзінае, што ў цябе па-сапраўдному ёсьць, але ты ня ведаеш, што гэта такое.

КРАІНА-ВОСЕНЬ

Гэта шэрасьць. Шэрае золата, шэры пунс, шэры смарагд. Зіма — не зіма, і лета — ня лета, а так — подых восені. Чорна-белыя дні. Стома. Мы прайшлі ўсе вышыні. Залаты век. Мы-шасты колер пустаты. І белы *іней* — шэрань. І вечар — шарая гадзіна. Шэра-жоўтае лісьце. Шэра-блакітнае неба і вочы. Шэра-чырвоная паска на шэра-белым сьцягу. Шэра — у неабжытым доме. Шэра й сыра. Краіна канфармістаў і канфармізму. прырода... Восень палітыкі. Восень культуры. Восень мовы.

Марна ўзмацняць колеры. Нават флюарэсцэнтныя восеньню — шэрыя.

Шэры восеньскі холад. Беларусь — не Альжыр, дзе асьляпляльнае сонечнае сьвятло стала прычынаю забойства араба. У нас *кліматычнай прычынай* такога забойства мог бы стаць пранізьлівы восеньскі холад, які зацямняе розум.

ЗАБОЙЦА

У нас, у Беларусі, яго называлі Зьміцер, дома, у Ніжнім Ноўгарадзе, — Дзіма, а палякі ў Варшаве — Міт'я, нібы наўмысна хочучы падкрэсьліць ягонае расейскае паходжаньне. Між тым, у жылах у Міт'і пароўну бегла расейская й польская кроў. З гэтага зьліцыця і паўстала ягоная беларуская сьведамасьць.

У войску Міт'я служыў у Расеі. Аднойчы зімою позна ўвечары ён ішоў праз раку Волагду і насьвістваў сваю любімую песеньку. На мосьце стаялі дзьве дзяўчыны. Салдат, — казалі яны, — там, у рацэ, тоне наша сяброўка. Міт'я (не раздумваючы) кінуўся з мосту ў ваду. Ён зрабіў гэта вельмі па-расейску. Ён рашуча ўзяў на сябе адказнасьць за жыццё тапелькі, і калі б ня выратаваў яе, то быў бы (па-расейску) забойцам.

Міт'я ня выратаваў дзяўчыну. Ён пачаў тануць сам. Дакладней, ён спалохаўся, што патоне сам, кінуў дзяўчыну і памкнуўся да берагу адзін. Чаму не крычаў? Ён кажа, што не было людзей. (А тыя дзьве дзяўчыны, няўжо не засталіся паглядзець, што з усяго гэтага выйдзе?) Ён кажа, што калі падплываў да тапелькі, за некалькі мэтраў пачуў агідны пах алькаголю. Ён кажа, што сыцюдзёная вада пачала скоўваць ягонае цела. Ён кажа, што ў цемры не было бачна берагу... У яго зашмат апраўданьняў, каб у іх можна было паверыць.

Міт'я пакінуў (сваю ахвяру?) тапельку і рвануўся да берагу. Ён не зрабіў і двух рухаў, як упёрся каленямі ў зямлю. Аказалася, што яны з тапелькаю валтузіліся пад самым берагам. Але вяртацца да яе ён ня стаў. Ды я й не пытаўся, чаму. Напэўна, скажа, што скалеў. Подзьвіг ня ўдаўся.

Герой кідаўся па-расейску, у вадзе запратэставала польская кроў, і ён адчуў сябе беларусам. Адназначны ўчынак рассыпаўся на тысячу „але”. Набытая такім чынам беларуская сьведамасьць дазваляе яму цяпер жыць спакойна і не пачувацца забойцам.

У той вечар перад здарэньнем Міт'я ішоў праз мост у вайсковы шпіталь, дзе ляжаў ягоны прыяцель, і нёс прыяцелю апэльсын. Пасьля вымушанага купаньня ён зьмяніў маршрут і пабег да сваякоў грэцца пад гарачым душам, піць гарэлку і распавядаць пра здарэньне.

Я забыўся спытацца ў Міт'і пра тое, куды падзяваўся
апэльсын? Напэўна, ён плыў у чорнай мерзлай вадзе начной
Волагды сьледам за мёртвай дзяўчынай, ад якой патыхала
алькаголем...

ВОЎК

Поўня заплывае ў маё вакно і, нібы магутны вайсковы пражэктар, выкрывае мяне ў маім ложку. Я паварочваюся ад яе, але сон усё адно не прыходзіць. Цэлы дзень і цэлае жыццё пракручваецца ў галаве, нібы паскоранае кіно. Тысячы стужак, якія бягуць крыж-накрыж, ствараючы невыносныя вобразы, якія муляюць і не даюць заснуць. Я спрабую глядзець поўні ў твар, і мне здаецца, што гэта — ілюмінатар...

Я не магу спаць. Я заплюшчваю вочы і спрабую ня чуць гукі вуліцы й гукі дому, аж пакуль не засыпаваю сябе за дзіўным заняткам — мае зубы адбіваюць рытм нейкае нячутнае музыкі. Навошта?.. Я лянуся думаць. Самі сабою на невядомую музыку складаюцца словы скарагаворкі: мая краіна на краі сусвету, мой горад на краі краіны, мой мікрараён на краі гораду, мой дом на краі мікрараёну... І таму я заўсёды чую, калі ноччу прыходзіць воўк.

Ён прыходзіць з лугоў і парослых хмызьняком балацінаў і вые. Ён кліча мяне. А я кожнай раніцы знаходжу на сьнезе ягонны сьляды. Ягоны кліч паўтараецца з ночы ў ноч. Я ня сплю. Я ляжу з расплюшчанымі вачыма. І кожнага разу паўтараю сабе: заўтра, я яшчэ не гатовы. Засталося зусім трохі, каб я мог сказаць, што тут ужо зроблена ўсё. Пачакай...

Нарэшце, я засынаю. Пасьля настае дзень — нібы толькі для таго, каб даць мне зразумець, што нічога ўжо не трымае мяне тут. Толькі нейкія фармальнасьці, накшталт — засынаць-прачынацца... Але к чорту фармальнасьці!

У гэты вечар мне не смакуе гарбата, мне невыносны тэлевізар і сьвятло лампы непрыемна раздражняе вока. Я разумею, што тут ужо зроблена ўсё. Я лягаю ў ложка і чую, як сьціхаюць гукі вуліцы й гукі дому, як засынаюць усе. Мае зубы ляскаюць рытм невядомае музыкі. Я ляжу з расплюшчанымі вачыма і ведаю, што ў гэтую ноч ужо не засну.

НЕАДКАЗАНЫЯ ПЫТАНЬНІ

Для шматлікіх прадмоваў, артыкулаў і кніг, прысьвечаных Альбэру Камю, стала агульным месцам пачынаць з эпизоду сьмерці пісьменьніка.

Легкавая машына спартыўнага тыпу неслася па шашы. Парыж быў ужо блізка. За рулём сядзеў Мішэль Галімар, вядомы парыскі выдавец. Калядныя вакацыі закончыліся. У той дзень — 4 студзеня 1960 г. — дарога была пустая, ішоў дождж. Раптам аўтамабіль вылецеў на ўзбочыну і з грукатам урэзаўся ў палатан. Кіроўца быў цяжка паранены. Пасажыр, які сядзеў побач з ім, — забіты. Калі на месца катастрофы прыбылі жандары, то каля разбітай машыны знайшлі запырсканы гразёю партфэль. У ім быў пашпарт памерлага: Альбэр Камю, пісьменьнік... і рукапіс незавершанага рамана „Першы чалавек”.

Камю было 47. І тым ня менш ён ужо перажыў сябе. „Мы занадта доўга жывем”, — пісаў ён у сваіх „Сшытках”. Ужо нейкі час ён спыніўся ў сваёй разгадцы быцця і адчуваў адно незадаволенасць. Як бы недадумаў. Штосьці яму замінала. Я думаю — што?

Ёсць праблема межаў пазнаньня, але для мастака яна набывае выгляд асабістае перашкоды. Як вятрак, зь якім змагаецца Дон Кіхот. Мастак кіруецца ня столькі лёгкай, колькі запытамі да ўласнае сутнасці.

Легалізацыя гомасэксуалізму, наркаманіі ды іншага гаўнаедства — быццам бы прыкметы дэградацыі чалавечага роду, выраджэння. Але хто можа сказаць, што ня гэта патрабавецца? Патрабавецца — кім?..

Ёсць зададзенасці. Мы прасачылі зададзенасць працягу роду. Але ці ня можа зададзенасць змяняцца? І ці ёсць яна? І дзеля чаго мы? І дзеля чаго ўсё?

Дзеля любові? — адзінага, чаго няма на тым свеце.

Любоў да кагосьці — гэта шкадаваньне, што ён усё адно ня дойдзе сэнсу (уласнага йснаваньня).

Чалавек любіць сабаку ад падсвядомага шкадаваньня ці крыўды, што той ніколі ня будзе чалавекам.

Але калі чалавек любіць (шкадуе) чалавека, — у ім гаворыць штосьці вышняе.

Чалавек любіць сваё дзіця ад нязбыўнае тугі, бо зразумець сваё пачуццё ня дадзена. Растлумачыць ня дадзена. Гэтаксама тужліва — ад немагчымасці вытлумачыць бясконцасць.

Многія веды памнажаюць тугу ад таго, што ўсё адно галоўнага зведаць ня дадзена.

Ёсць дзве абсалютныя дадзенасці — інстынкты, разам зь якімі зададзеныя і ўсе магчымыя спосабы іх пераадолення, і так званы ўласны досвед, які ўвесь ускосна таксама зададзены, бо чалавек змяняе *свят* толькі паводле тае лёгікі, якой у гэтага ж сьвету навучыўся. Зманлівае пытаньне — кім, якім розумам і якой лёгікай гэта ўсё зададзена? І вось тут — табу, сьцяна, якая, аднак, тоіць надзеі. Чалавечы розум пачынае як бы кружляць перад гэтым.

Вось просты сьвет — вёска, хата, карова. Карова бачыць чалавека, ведае ягоныя рухі, голас. Але гэта чалавек задаў ёй сытуацыю йснаваньня. Чалавек цалкам валодае *сытуацыяй каровы*, тады як карова зусім не валодае ані *сытуацыяй каровы*, ані тым больш *сытуацыяй чалавека*. *Сытуацыя каровы* цалкам усведамляецца чалавекам, але не ўсведамляецца каровай. У адрозненьне ад каровы, чалавек мае розум, але ня мае чагосьці яшчэ, каб усведамляць *сытуацыю чалавека*.

Прырода розуму цалкам вынікае з прыроды ўвогуле, з прыроды *сытуацыі каровы*. Значыць і тое *іншае*, наступнае можа вынікаць з гэтае прыроды. Значыць і чалавеку дадзена *бачыць і чуць* Трэцяга, які валодае *сытуацыяй чалавека*?

Адчуваньне альбо нават толькі спакуса гэтага працягу і недахоп чагосьці на гэты шляху і мучылі Камю. Можна было б уявіць сабе Бога — уяўленага людзьмі Трэцяга. Але Бог — не дае сатысфакцыі прагматычнага адказу. Яго нельга *памацаць*. Яго адказам нельга здаволіцца. Бо калі ён Трэці, то за ім пытлівы розум адразу пачынае шукаць Чацьвертага. Таго, хто валодае *сытуацыяй Бога*, якая тады робіцца тоеснай *сытуацыі чалавека* альбо папросту — творам чалавечага розуму.

Развагі захапляюць, але заўсёды ёсць спакуса спыніцца: маўляў, паміж *сытуацыямі* йснуюць неадольныя бар'еры, і гэтаксама як карова ніколі не зразумее *сытуацыю чалавека*, так і чалавек ніколі не зразумее *сытуацыю Трэцяга*. Розум ня можа мысьліць пра большае, чым яму зададзена.

І зноў — кім зададзена?..

ТАЛЕНТ І ТЛЕН

Усё жыццё — гэта вяртаньне з набыткамі, наіў аснашчаных, дзяцінства мудрых.

Канец стагодзьдзя правакуе думкі пра канец гісторыі, канец сьвету, канец слова... Мы йдзем між пагоркамі, і кожны наступны выглядае апошнім, мы дапускаем у сэрца вусьцішны салодкі страх — пачуцьцё фатальнага канца. Але вось пагорак пройдзены, і на даляглядзе ўжо відаць наступны. Зямля круглая, пакаленьне зьмяняе пакаленьне, жыцьцё пэрыядычнае, як казаў Борхес.

Усё, што ні робіць чалавек, — гэта толькі праекцыя яго самога й навакольнай прыроды. Кола — праекцыя перакаціполя, поршнева-штампавачная сувязь — праекцыя біялагічнае зьвязкі, крык — імітацыя зьвера або птушкі, мова — шэпт трысьнягу...

Усё, што ні выдумляе чалавек — праекцыя ў адцягненую лёгіку. Чалавеку ня дадзена выйсьці з заканамернасьцяў уласнага пачатку. Гэтая абмежаванасьць і ёсьць форма, якая надае сэнс усяму існаму.

Чалавек жыве пасярод малекулаў і электронаў, але ўсё гэта — цалкам прыдуманьні, названы, умоўны сьвет. Рэальны — сьвіст патрывожанага дразда, невыносна рэальны плач маці, даўка-рэальны плоцвы акт і хрыпатае слова бабулі. Усё гэта спараджае культуру чалавека. Усё гэта не разьвіваецца, а значыць, ніколі не памірае. Прагрэс — у інфраструктуры, якая будзе разьвівацца, пакуль ня зьнікне, не растворуцца ва ўласнай дасканаласьці, ня вернецца ў тло прыроды, зрабіўшы чалавека паўбогам.

„Ліхаманкавыя спэцкасьцюмы” — „не назаўсёды”.

Увесь гэты алюміній, гэтыя тэхна, электра, кібэр і г.д. імкліва разьвіваюцца, каб урэшце перастаць быць. Яны — рыштаваньні, якія толькі паўтараюць форму будынка, але ніколі не становяцца самім будынкам. Дом актуальны вечна, а навуковыя дасягненьні ўжо мінулае пяцігодкі выглядаюць зусім рэтра. (Як дапатопна ўжо сёньня ўсё гэта выглядае ў творах ранейшых фантастаў.) Яны патрэбныя толькі для таго, каб зрабіць жыцьцё функцыянальным, г.зн. безадыходным.

Каб нашчадак рукою зрываў чысты яблык з натуральнага дрэва, а не выклікаў з агрэгату кнопкаю кансэрвант.

Нават якія-небудзь літаратурныя жанры больш жывучыя за навуковыя тэорыі разам зь іхнімі практыкамі. Што такое сацыялізм? — пытаўся Мао Цзэдун і сам адказваў, — адна траціна эпохі Мінь... Жанры — гэта эпохі.

Пакуль чалавек дакранаецца да рукі дзіцяці — ён чалавек. Калі б ён выйшаў у нейкае іншае вымярэнне і пачаў намацваць свае малекулы — гэта было б ужо нешта іншае. І гэтаксама як застаецца істотным дотык рукі дзіцяці, сябра, жанчыны, — таксама істотным застаецца слова.

Дзіва кіно, тэле або кібэрнетыкі вытлумачваецца адразу. Вытлумачэнне цуду слова нараджае літаратуру й ніколі ня можа быць дастатковым.

Слова йснуе незалежна ад нас. Яно можа ляжаць у кнізе тысячу гадоў, і яго не хвалюе, возьмем ці ня возьмем кнігу ты або я.

Слова нефункцыянальнае. Гэта мы функцыянальныя адносна яго. Мы яго выкарыстоўваем гэтаксама, як выкарыстоўваем дрэва.

Слова належыць да базавых рысаў чалавека — як есці, кахаць, спаць, паміраць. Усё астатняе — мікра- і макракосмы — толькі візіі, толькі праекцыі гэтых базавых рысаў.

Мы ня мыслім той моваю, якой мысліць электроніка, не жывем у яе хуткасцях, не валодаем яе аб'ёмамі памяці. Яна заўсёды будзе другаснай, нават калі мы зробім яе біялягічнай і самаразвіцьцёвай. Бо мы ніколі ня выйдзем за межы сябе, туды, дзе йснуе той, які кіруе намі.

Да наступнага пагорку мы прыйдзем не ў ліхаманкавых спэцкасьцюмах, а ў кашулі і з кнігаю ў руцэ. У кнізе будучыя словы, літаратура — тое, што сьведчыць пра эвалюцыю розуму, а не пра эвалюцыю інфраструктуры. Апошняя будзе заўсёды заставацца ззаду, на ўскрайку нашага шляху, як руціна, як благая літаратура і неталенавітае, тленнае слова.

Вось і ўсё. Талент і тлен. І больш нічога.

Канец правакуе думкі пра канец. Пачатак — пра пачатак.

Літаратурна-мастацкае выданьне

Сяргей Дубавец

Дзёньнік прыватнага чалавека
Апавяданьні, імпрэсіі, эсэ

Каардынатар сэрыі *Бабкоў І.*
Рэдакцыя і карэктура *Шупа С.*
Мастацкі і тэхнічны рэдактар *Фядорчанка А.*
Кампутарны макет *Санько С.*
Отпечатано на ксероксе фірмы "Вамокс"

Падпісана ў друк 20.07.98 г.
Фармат 84x108/32. Папэра афсэтная N 1. Гарнітура „Букмэн”.
Ум.-в.а. 3,59. Ул.-в.а. 3,98. Наклад 500 ас. Замова N

Беларускі гуманітарна-адукацыйны культурны цэнтар
Ліцэнзія N 209 ад 11.02.98 г.
220050, г. Менск, в. Кірава, 21

Адзін цень, адзін боль, адзін сабака...
З усіх моваў "адзін" гучыць так толькі
па-беларуску — як першы званок ці як
куля аб шкло — "дзін-н-н"...

СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ

